

Vääräkosken kartonkitehdas – sata vuotta ähtäriläistä pahvia

Sirkka-Liisa Sihvonen

LÄNSI-SUOMEN YMPÄRISTÖKESKUKSEN RAPORTTEJA
3 | 2008

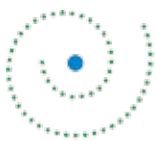
Vääräkosken kartonkitehdas – sata vuotta ähtäriläistä pahvia

Sirkka-Liisa Sihvonen

Vaasa 2008

Länsi-Suomen ympäristökeskus

LÄNSI-SUOMEN
YMPÄRISTÖKESKUS
VÄSTRA FINLANDS
MILJÖCENTRAL

LÄNSI-SUOMEN YMPÄRISTÖKESKUKSEN RAPORTTEJA 3 | 2008

Länsi-Suomen ympäristökeskus

Alueidenkäyttö- ja vesihuolto-osasto

Taitto: Tiina Hietikko-Hautala

Kansikuva: Matti Huuhka, 1998, Museokuva, MV (Museovirasto).

Nimiölehden kuva: Ilmakuva vuodelta 1953. Veljekset Karhumäki. Tehtaan arkisto.

Julkaisu on saatavana myös verkossa: www.ymparisto.fi/lisu/julkaisut

Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2008

ISBN 978-952-11-3038-0 (nid.)

ISBN 978-952-11-3039-7 (PDF)

ISSN 1796-1912 (pain.)

ISSN 1796-1920 (verkköj.)

ESIPUHE

Tämä inventointiraportti julkaistaan osana Vääräkosken kartonkitehtaan kunnostamishanketta. Länsi-Suomen ympäristökeskuksen ja Etelä-Pohjanmaan liiton ohjelmasuunnitelman hanke "Vääräkosken kartonkitehtaan kunnostus" käynnistettiin 20.6.2000 ja sen toiminta-aika päättyi 29.2.2008. Vääräkosken tehdasalueen teollisuus- ja rakennushistoriallinen selvitys tehtiin alkuun vuonna 2002 raportin muotoon ja sitä on muokattu uudelleen 2005.

Inventointityön tilaajan edustajana hankkeessa on toiminut Tapani Lehtoluoto Länsi-Suomen ympäristökeskuksesta. Työn suunnittelusta ja ohjauksesta on vastannut Helinä Koskinen Museoviraston rakennushistorian osastolta. Heille haluan lausua vilpittömän kiitokseni kannustavasta ja asiantuntevasta työohjauksesta. Kiitokset myös Ähtärin kaupungille, joka osallistui monin tavoin inventointityön toteuttamiseen. Agentur Sivosen tiloissa oleva tehtaan arkisto oli myös kirjoittajan käytössä koko kenttätöjaksen ajan. Raportissa on myös hyödynnetty Museoviraston vuonna 1998 tehdasalueelta ja rakennuksista tekemää valokuvadokumentointia.

Inventointityön pohjaksi on arkistolähteiden ja kirjallisuuden perusteella tehty tehtaan toimintahistoriallinen selvitys, joka on koskenut niin kartonkitehtaan vaiheita, rakennuksia kuin koneita ja laitteitakin. Pääasiallinen lähdeaineisto löytyikin tehtaan arkistosta. Vääräkosken kartonkitehdasta on aiemmin tutkittu vähän. Kirjallisissa maininnoissa sitä on käsitelty melko suppeasti. Työn aikana haastateltiin kolmea tehtaan entistä työntekijää.

Vääräkosken tehdasympäristön arvo perustuu monipuolisuutensa säilyttäneeseen tehdaskokonaisuuteen sekä lähes alkuperäisinä säilyneisiin rakennuksiin ja laitteisiin, joista kartonkikone on teollisuushistoriamme ainoita yli satavuotiaita.

Tehtaan rakennuksia on hankesuunnitelman aikana kunnostettu suojelupäätöksen hengessä. Tällä hetkellä näyttää kuitenkin siltä, että Vääräkosken kartonkitehdas museoituu. Tuottavuusohjelmia korostava aika on 2000-luvun globalisoituvassa maailmassa muuttunut entistä raadollisemmaksi. Toivottavasti Vääräkosken kartonkitehtaasta ja koko alueen toiminnallisuudesta pystytään huolehtimaan myös tulevaisuudessa.

20.2.2008

Pertti Sevola
Johtaja
Länsi-Suomen ympäristökeskus

Sirkka-Liisa Sihvonen
Rakennusinventoija
Vääräkosken kartonkitehtaan kunnostus

SISÄLLYS

Tehtaan historia.....	7
Perustaminen ja perustamisajankohdan tilanne.....	7
Perustaja ja omistajavaihdokset	10
Toimintahistoria	13
Rakentaminen	14
Kartonkitehdas	14
Tehdasalue ja alatehdas.....	16
Ryöttö	16
Johtajan asuinrakennus.....	17
Työväenasunnot.....	19
Koneet ja laitteet.....	20
Perustamisaikana ja nykytilanteessa	20
Mitä hankittiin ja milloin, mistä ja miltä valmistajilta.....	21
Kone- ja laitehankintojen vaikutukset aluekokonaisuuteen	21
Vesiuoma ja voimatalous	22
Vesiuoman ja voimatalouden merkitys	22
Ympäristövaikutukset	24
Rakennuskohtainen tarkastelu	25
Kartonkitehdas	25
Hiomo.....	27
Hollanderihuone	28
Kartonkisali	29
Kattilahuone.....	31
Konehuone	32
Sosiaalitilat	32
Pulpperihalli.....	33
Voimalaitos	34
Turbiinisuoja.....	34
Alatehdas.....	35
Konttorit.....	37
Vanha konttori.....	37
Uusi konttori	40
Korjauspaja.....	42
Varastot ja muut tehdasalueen rakennukset.....	44
Yhteenveto	46
Lähteet.....	49

Tehtaan historia

Perustaminen ja perustamisajankohdan tilanne

Ähtärin Peränne oli 1500-luvun puolivälissä Vesilahden ja Pirkkalan pitäjäin erämaa-alueetta. Seuraavalla vuosisadalla Peränneellä oli kaksi taloa ja mylly. Mylly sijaitsi Ähtärinjärvestä Perännejärveen laskevan Hyvölänjoen varrella, Vääräkossessa. Mylly mainitaan ensimmäisen kerran vuoden 1636 myllyluettelossa. Kysymyksessä lienee alusta lähtien ollut lahko- eli yhteismylly. Myllyn rakentaminen oli suuri työ sen lyhyeen vuotuisen käyttöaikaan verrattuna, joten jo varhaisista ajoista lähtien syntyi yhteistoimintaa myllyjä rakennettaessa. Sopivia myllypuroja ja koskiakaan ei ollut olemassa rajattomasti.¹

Ähtärin ensimmäinen teollisuuslaitos oli vuonna 1833 perustettu Inhanjoen vesisaha. Vuonna 1854 Inhanjoen partaalla toimintansa aloitti järvi- ja suomalmia jalostanut Inhan ruukki.²

Teollisuuden läpimurto tapahtui maassamme 1800-luvun jälkipuolella. Talouselämän yleisiin kehitysmahdollisuuksiin vaikuttivat mm. ammattikuntalaitoksen lakkauttaminen ja kaupan vapautuminen vuonna 1868. Erityisen suuri merkitys teollisuudelle oli liikenneolojen parantumisella. Suomen ensimmäinen rautatie Helsingin ja Hämeenlinnan välille valmistui vuonna 1862. Vuosisadan vaihteeseen mennessä oli saatu valmiiksi kaikki pääradat ja useita lyhyitä rata-osia. Jo ennen ensimmäistä maailmansotaa teollisuudesta tuli rautateiden suurin käyttäjä.

Samaan aikaan sahateollisuuden laajenemisen kanssa syntyi puuhioke-, selluloosa- ja paperiteollisuus. Näistä vanhin on puuhiokeoteollisuus, jolle metsärikas maamme tarjosi runsaasti sopivaa raaka-ainetta ja vuolaita koskia voimanlähteeksi.³

Varhaisissa paperiruukeissa paperin raaka-aineena käytettiin lumpuista liuotettua massaa. Käänteentekevä murros paperinvalmistuksessa tapahtui sen jälkeen, kun oli tehty keksintö hioa mas-

Kuva 1: Kartonkitehdas 1900-luvun alussa. Suomen teollisuus ja kauppa 1928.

saa puusta. Keksinnön teki 1840-luvun puolivälissä saksalainen Friedrich Keller, joka myi keksinnön patenttioikeudet vuonna 1846 Heinrich Voelterille. Voelter kehitteli keksinnön pohjalta tehdasmaiseen valmistukseen soveltuvan hiomakoneen, jonka ensimmäinen prototyyppi valmistui vuonna 1852.⁴

Suomen ensimmäinen puuhiomo rakennettiin vuonna 1859 Viipurin lähistölle Kinterin kylään. Perusta uuden teknologian vakiinnuttamiselle luotiin kuitenkin Tampereella ja sen ympäristössä. Insinööri Fredrik Idestam perusti vuonna 1865 Tampereen hiomon (nykyinen Takon kartonkitehdas), johon hiomakoneet tilattiin Saksasta. Kolmisen vuotta myöhemmin toimintansa aloittaneissa Nokian ja Mäntän puuhiomoissa käytössä oli jo kotimaiset hiomakoneet, jotka Idestamin oli kehittänyt yhdessä Tampereen Pellava- ja Rauta Teollisuus Oy:n teknillisen johtajan Hermann Kauffmanin kanssa. Tampereen seudun paperiteollisuus vahvistui edelleen vuonna 1872, jolloin perustettiin Kyröskosken ja Valkeakosken hiomot sekä Tampereelle toinen hiomo. Samoihin aikoihin aloittivat toimintansa Kymijoen vesistön varrelle sijoittuneet Inkeröisten, Verlan, Kuusankosken ja Kymin puuhiomot.

Maamme puuhiomoteollisuus kehittyi 1900-luvun alussa voimakkaasti. Kun Suomessa 1870-luvun puolivälissä oli ollut toiminnassa 12 puuhiomoa, rakennettiin vuosina 1900–1910 kaikkiaan 19 uutta hiomoa.

Kartonkia valmistettiin 1890-luvulle saakka monena erillisenä, paljon aikaa ja käsityötä vaatineena työvaiheena. Maamme ensimmäinen kartonkikone hankittiin vuonna 1897 Inkeröisten puuhiomoon. Toimittaja oli saksalainen H. Füllnerin konepaja Warnbrunnista. Puumassan kokoaminen pahvilevyksi, kuivaus, kiillotus ja leikkaus tapahtui kartonkikoneessa koneellisesti, yhtäjaksoisena prosessina. Neljä vuotta myöhemmin, vuonna 1901, hankittiin järjestyksessä Suomen neljäs kartonkikone uuteen Vääräkosken tehtaaseen. Sekin oli Füllnerin valmistama.⁵ Ennen ensimmäistä maailmansotaa Füllnerin konepaja toimitti Suomen eri pahvitehtaisiin kaikkiaan kahdeksan kartonkikonetta.⁶

Maamme ensimmäiset paperitehtaat perustettiin pääasiassa Etelä- ja Keski-Suomen energiaa antavien koskien partaalle, jonne oli helppo uittaa raaka-aine ja josta oli yhteydet vientimarkkinoille. Ensimmäisen maailmansodan puhkeaminen kohdella ankarasti mm. sahateollisuutta. Paperiteollisuuteen sota vaikutti päinvastoin, sillä sota lisäsi rajusti suomalaisten paperiteollisuustuotteiden kysyntää Venäjällä. Venäjän vallankumous katkaisi itäviennin kokonaan ja Suomen paperiteollisuus alkoi hakeutua uusille vientimarkkinoille länteen. Kartteloituminen myyntiyhdistyksiksi auttoi hankkeen onnistumisessa ja jo vuonna 1925 tuotanto

ylitti maailmansodan aikaisen huippuarvon. Vuoteen 1938 mennessä Suomi oli noussut Ruotsin ja Kanadan rinnalle johtavaksi massa- ja paperiteollisuuden tuotteiden viejäksi. Toinen maailmansota katkaisi ripeän kehityksen, joskin teollisuuden käyttöaste pystyttiin jatkuvasti pitämään kohtalaisena. Sodan jälkeen kansainvälinen kauppa kasvoi odottamattoman nopeasti. Suomessa massa- ja paperiteollisuuden tuotanto ylitti sotia edeltäneen tason vuonna 1948.⁷

Sahoja ja muita puunjalostuslaitoksia perustettiin myös sisämaan metsärikkaille seuduille. Ähtärissä oli suuret metsävarat ja jokia, joita pitkin tukkeja voitiin uittaa ja valmista tavaraa kuljettaa.

Liikenneyhteydet paranivat rautatieverkon laajenemisen myötä. Senaatti oli päättänyt vuonna 1877 rautatien rakentamisesta Tampereelta Vaasaan. Vaasan rata avattiin liikenteelle 29.9.1883.⁸ Ähtäristä muualle maahan ja satamakaupunkeihin suuntautuneet kuljetukset hoidettiin tämän jälkeen rautateitse.

Ähtäriin perustettiin 1890-luvun lopulla kaksi paperiteollisuuslaitosta: Vääräkosken puuhiomo ja kartonkitehdas sekä Ryötön paperitehdas. Samoihin aikoihin paikkakunnalle perustettiin myös kaksi höyrysahaa.⁹

Kuva 2: Olutlasin aluspahvi oli kartonkitehtaan viimeiseksi jäänyttä tuotantoa. Tehtaan arkisto.

Oikealla:

Kartta 1: Vääräkoski II -nimisen palstatilan lohkomiskartta vuodelta 1896, Tehtaan arkisto.

Karta

öfver

Belagd med
25 p. kartamärke.

Wäänäkoski Litt. B. parsell, utkau-
ten ifrån Erkkilä skattehemman N° 19.
i Päränne by, Otsäri socken och Wasa
län; upprättad vid verkställd utbrytning, år 1896. of

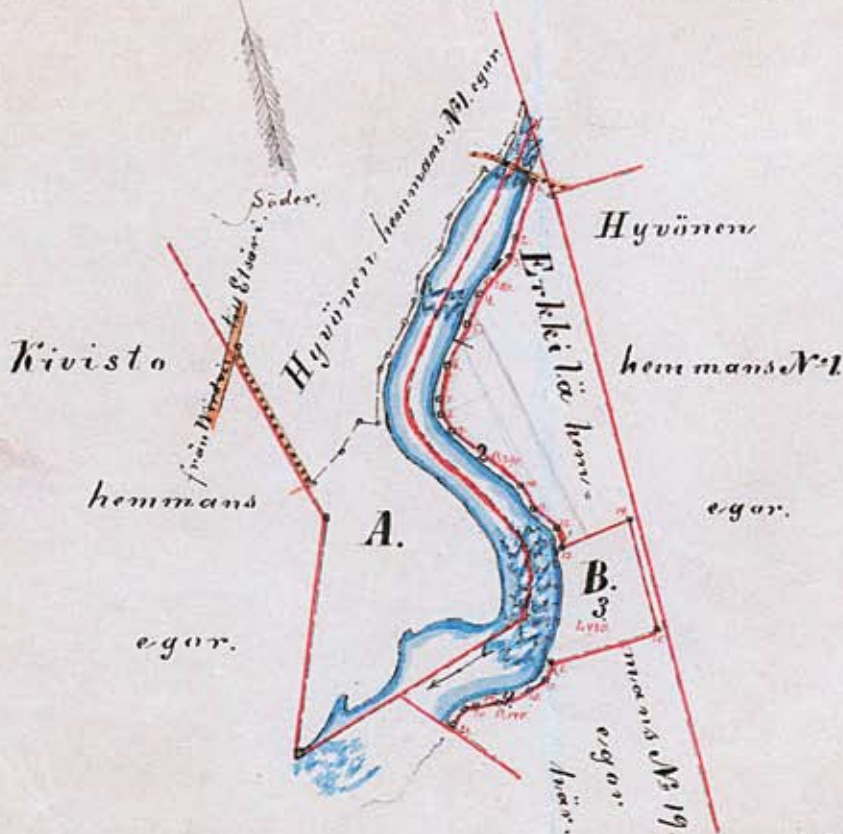
Matti Nordman.
Sonn. kartöfvers.

Norr.

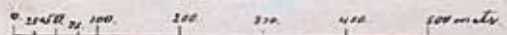
Märkens och färgernas betydelse

A. Parsell, utkauten från Hyvönen by
B. dito — — — — — Erkkilä — —

	Aker.
	Äng.
	Skogsmark.

Skala.

1: 80000 af naturliga längden.

Perustaja ja omistajavaihdokset

Vääräkosken puuhiomon ja kartonkitehtaan perustajana oli sahanomistaja ja liikemies Gustav Adolf Lönnqvist (1857–1922), jolla oli Tampereella omistuksessaan menestyvä puutavaraliike, kaksi sahaa, tiilitehdas ja jonkin aikaa myös Tampereen haulitehdas.¹⁰ Tampereella olevien liiketoimiensa vuoksi Lönnqvist ei ollut itse Ähtärissä tehdasta käynnistämässä. Käytännön järjestelyt hoiti asioitsija Ivar Yltiö, joka osti maita ja koskiosuuksia paikallisilta isänniltä.¹¹ Merkittävimmät maakaupat syntyivät maaliskuussa vuonna 1896, jolloin perustettavaa tehdasta varten ostettiin Ähtärin Ouluveden Hyvölän talosta 5,40 hehtaarin suuruinen palstatila ja Peränteen kylän Erkkilän talosta 2,11 hehtaarin suuruinen palstatila. Lohkomisen yhteydessä tilojen nimiksi annettiin Vääräkoski I ja Vääräkoski II. Kolmisen vuotta myöhemmin (vuonna 1899) tehdasta varten lohkottiin Peränteen kylän Multalan talosta Perännekoski-niminen palstatila. Näistä tiloista muodostettu tehdasalue käsitti 10,04 hehtaarin suuruisen alueen Hyvölänjoen molemmilla puolilla. Kauppaan kuului myös koskivesi- ja myllyoikeudet.¹² (Kartta 1)

Tehtaanjohtaja G. A. Lönnqvistin kuoltua 9.1.1922 Vääräkosken tehdas siirtyi perillisille. Lönnqvistiltä jäi viisi lasta, joista liikettä jatkoivat pojat Thor Gustav (Gustav) ja Karl Harald (Harry), ensin mainittu toimitusjohtajana. Liike järjestettiin uudelleen vielä samana vuonna 1922, jolloin muodostettiin kommandiittiyhtiö G. A. Lönnqvistin perilliset–G. A. Lönnqvist, arvingar. Perillisistä ikäjärjestyksessä seuraava,

G.A.Lönnqvist

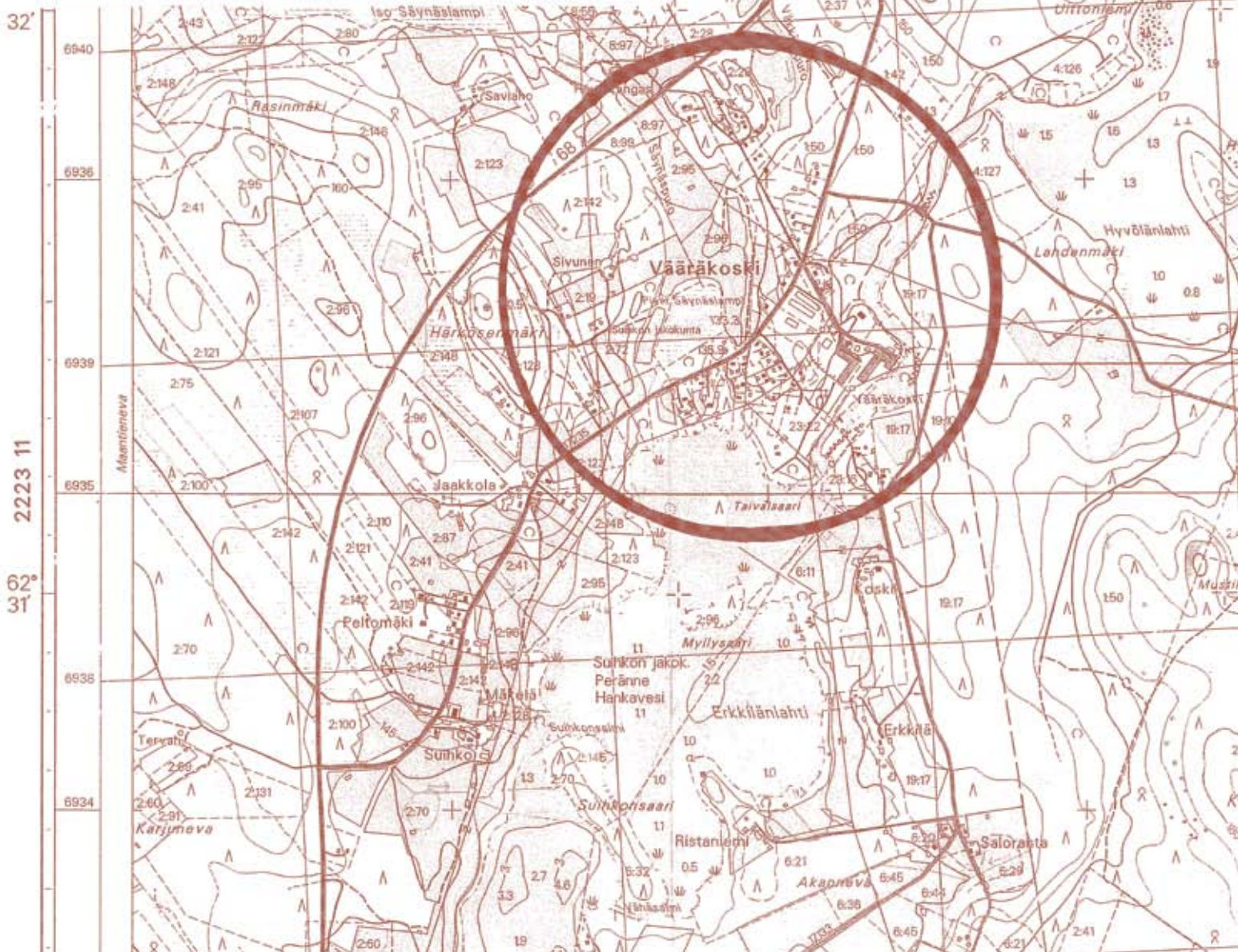
Kuva 3: Tehtaan perustaja sahanomistaja ja liikemies Gustav Adolf Lönnqvist (1857–1922). Valokopio kirjasta Suomen teollisuus ja kauppa. Helsinki 1928.

Kurt Adolf, ei ollut aluksi mukana käytännön liiketoimissa ja lapsista nuorimmat, Birgit (Brita) ja Erik, olivat tuolloin alaikäisiä.¹³

Perikunnan jäsenistä kolme oli vuoronperään Vääräkosken tehtaan toimitusjohtajana. Gustav Lönnqvistin kuoleman jälkeen vuonna 1941 johtajaksi tuli insinööriksi valmistunut Kurt Lönnqvist ja hänen jälkeensä vuonna 1958 Brita Seraidaris. Myös Britan aviomies Johannis (Jean) Seraidaris oli tehtaan toiminnassa mukana, vientiasiantuntijana ja apulaisjohtajana.¹⁴ Tehtaan juoksevien asioiden hoidossa oli mukana myös heidän poikansa Janni (Peppi) Seraidaris.¹⁵

Kuva 4: Jean ja Brita Seraidaris kartonkitehtaalla. Tehtaan arkisto.

Kartta 2: Vääräkosken sijainti, lähikuvaassa tehdarakennukset vihreällä. Kartat Maanmittauslaitos lupanro 7/MML/08.

Sisarussarjasta viimeinen Brita Seraidaris kuoli vuonna 1977, jonka jälkeen yrityksestä muodostettiin Vääräkoski-niminen osakeyhtiö. Osakeyhtiön osakkaana oli aluksi myös Ähtärin kaupunki, joka mm. Lönnqvistien yhtiön maaomaisuutta ostamalla paransi uuden yhtiön toimintaedellytyksiä. Yhtiö siirtyi vuonna 1978 Raimo Lamminahon, Ensio Niemelän ja Ahti Hintsan omistukseen. Niemelä toimi hallituksen puheenjohtajana, Lamminaho toimitusjohtajana. Uudet omistajat päättivät laajentaa yhtiön liiketoimintaa ja rakennuttivat 1980-luvun vaihteessa kartonkitehtaan kupeeseen sahan. Lönnqvistin suvun maaomaisuus, johon kuului kolmesta eri tilasta (Vääräkoski I, Vääräkoski II ja Perännekoski) muodostuvan tehdasalueen lisäksi kolmisenkymmentä muuta tilaa, yhdistettiin yhdeksi tilaksi, joka sai nimen Vääräkoski. Vääräkoskesta lohkottiin Suursaha-niminen sahan tontti. Sahan toiminta kangerteli alusta lähtien ja investointi osoittautui varsin pian virheeksi. Liiketoimintaa yritettiin tervehdyttää maaomaisuutta myymällä. Vääräkoskesta lohkottiin 1980-luvulla parisenkymmentä pienempää tilaa. Näihin kuului Lönnqvistin suvulle kuuluneita huviloita, uusille yrittäjille myytyjä tontteja ja entisiä työväenasuntoja. Työväen asunnot myytiin pääasiassa asukkailleen eli entisille työntekijöille.¹⁶

Sahamarkkinat romahtivat ja yritys haettiin 1980-luvun puolivälissä konkurssiin. Tämän jälkeen saha myytiin kehitysyritys Manconille ja pankki (Skop) nieli luottotappionsa, mutta pahvitehtaan toiminta saatiin jatkumaan. Osakkaat lunastivat kartonkitehtaan vuonna 1986 konkurssipesältä, jonka jälkeen yrityksen nimeksi tuli Vääräkosken Pahvi Oy. Samalla yksi omistajista vaihtui, Ahti Hintsan tilalle tuli Markku Seppälä, josta tuli tehtaan tekninen johtaja.¹⁷ Vuodesta 1993 osakeyhtiö oli johtaja Raimo Lamminahon perheyrittys. Yritys haettiin konkurssiin lokakuussa 1998, jonka jälkeen se siirtyi valtion omaisuudenhoitoyhtiö Kapiteeli Oy:lle. Kapiteeli myi keväällä 2001 tehdaskiinteistöt tontteineen ähtäriläisille yrittäjille, Risto Sivoselle, Esko Kilposelle ja Timo Nyyssölälle. Voimalaitos ja koskiosuudet myytiin paikalliselle sähköyhtiölle Halox Oy:lle, joka myi ne Keski-Suomen Valo Oy:lle ja tämä edelleen Vattenfall sähköyhtiölle.¹⁸ Alatehdas jatkaa toimintaansa voimalaitoksena, josta valtakunnan verkkoon toimitetulla vähäisellä sähkömäärällä on merkitystä ruuhkahuippujen tasaajana.

Kartonkitehtaan alue on lohkottu viideksi eri tilaksi. Kartonkitehdas, korjauspaja ja vanha konttori ovat Pahvi-nimisellä tontilla. Alatehdas ja kartonkitehtaan voima-asema ovat tontilla Vääräkoski. Uudempi toimisto on tontilla Toimisto. Sahan rakennukset ovat Suursaha- ja Aristo-nimisillä tontteilla. Johtajan asuinrakennus on tontilla Rothin pytinki. (kartta 2)

Kuva 5: Vääräkoski 1998. Matti Huuhka, Museokuva, MV.

Toimintahistoria

Kartonkitehdas ja puuhiomo perustettiin vuonna 1897 Vääräkosken partaalle vanhalle myllypaikalle. Rakennustyöt aloitettiin seuraavana vuonna ja saatiin päätökseen vuonna 1901, joka oli myös tehtaan ensimmäinen toimintavuosi. Yrityksen tuotantosuuntana oli ruskean ja valkoisen pahvin valmistus omalla tehtaalla tuotetusta puuhiokkeesta. Toiminnassa tarvittu käyttövoima saatiin Vääräkoskesta, jonka koskivoima muutettiin energiaksi vesiturbiinien avulla. Tehtaan tuotannon kasvaessa rakennettiin jonkin verran alempana sijaitsevaan Perännekosken vuosina 1905–6 toinen puuhiomo ja mylly. Yritystä laajennettiin vuonna 1927 ostamalla muutaman kilometrin päässä sijaitseva Ryötön paperitehdas G. A. Serlachius Osakeyhtiöltä.¹⁹

Vääräkosken puuhiomon ja kartonkitehtaan tehtaanhoitajaksi eli isännöitsijäksi muutti 1904 Tampereelta paperimestari Johan Boesl vaimonsa Maria o.s. Waldenin kanssa. Perhe asui tehtaan vastavalmistuneessa konttori- ja asuinrakennuksessa.²⁰ Ensimmäisenä toimintavuotena Vääräkoskella oli työntekijöitä 30. Näistä miehiä oli 24, joista viisi oli alle 18-vuotiaita. Naisia oli kuusi, joista neljä oli alle 18-vuotiaita. Työntekijöitä oli 1910-luvulla 41–54, mutta jo vuonna 1923 Vääräkosken paperitehtaalla oli 70 työntekijää.²¹ Kartonkitehdas oli kasvanut suureksi työnantajaksi. Töitä tehtiin aamukuudesta iltakuuteen. Päivittäinen työaika oli 10 tuntia ja viikoittainen 60 tuntia. Päivätöiden lisäksi töitä tehtiin yövuorossa, johon yleensä sijoitettiin nuorehkoja työntekijöitä. Töiden sujumisesta vastasi Vääräkoskella vuoteen 1911 saakka yksi työnjohtaja. Seuraavana vuonna hän sai avukseen konttoristin ja vuonna 1913 tehtaalle palkattiin toinen konttoristi. Kaikki toimihenkilöt olivat miehiä.²² G. A. Lönnqvist hoiti Vääräkosken tehdastaan Tampereelta käsin.²³ Mahdollisesti hän oli 1920-luvun vaihteessa aikeissa muuttaa Vääräkoskelle. Ainakin hän ryhtyi rakennuttamaan sinne johtajan asuntoa. Johtajan asuinrakennus valmistui vuonna 1922, samana vuonna kun G. A. Lönnqvist kuoli.

Vanhaa tuotantotapaa modernisoitiin varsinaisesti vasta 1980-luvulla uusimalla koneita ja laitteita. Tehtaan tuotantoastetta haluttiin nostaa. Samalla kuitenkin työntekijämäärää jouduttiin supistamaan ja kiinnittämään huomiota ympäristönsuojelun. Jätevesiä oli ryhdyttävä käsittelemään, joten oli investoitava vesiensuojeluun. Energiatalouden järkipäätämiseksi oli rakennettava lämpökeskus, joka hyödynsi puujätettä.

Vääräkosken kartonkitehdas oli toiminnassa lähemmäs sata vuotta. Tuotannon painopisteenä oli koko toiminnan ajan puupaperi eli kartonki,

jota tehtaan ainut kartonkikone valmisti 1000–4000 tonnia vuodessa. 1960-luvulle saakka tehtaalla valmistettiin lähinnä ohutta ja paksua pinkopahvia. Tehtaan muita artikkeleita olivat mm. Klubi-askeihin käytetty pahvi ja leivoslaatikot. Viimeisinä vuosikymmeninä keskityttiin paksun ruskean pahvin valmistukseen. Erivahvuista ruskeaa pahvia valmistettiin käytettäväksi lähinnä olutlasien ja kolpakkojen alusiin. Jonkin verran tuotettiin myös pullonkorkkien tiivistepahvia ja julisteiden taustapahvia.²⁴

Vääräkosken tehtaan tuotannosta valtaosa vietiin ulkomaille. Myynnin hoiti Suomen kartonkiyhdistys, vuodesta 1943 lähtien Finnboard. Vuonna 1944 tehtaalla oli 72 työntekijää, joista varsinaisessa tuotantotyössä oli 46 työntekijää.²⁵ Aina 1960-luvulle saakka valmiit tuotteet hinattiin proomuilla tai kuljetettiin hevosilla Ostolan I. Ähtärin asemalle, johon tehtaalta on matkaa neljä kilometriä. Myöhemmin kuljetukset hoidettiin kuorma-autoilla. Asemalta valmiit tuotteet matkasivat rautateitse vientisatamiin ja edelleen ulkomaille.

Tehtaan toiminta jatkui vanhoilla menetelmillä ja koneilla 1980-luvulle saakka. Uudistusten aika tehtaalla alkoi uusien omistajien myötä vuonna 1978. Tehdasalueelle rakennettiin saha, joka jo muutaman vuoden kuluttua osoittautui virheinvestoinniksi.

Kartonkitehtaalla uudistukset johtuivat paljolti ulkoisista syistä. Jätevesiä oli ryhdyttävä käsittelemään, joten rakennettiin saostusaltaat. Tuotteiden laatu heikkeni, kun prosessivesiä ryhdyttiin kierättämään ja massapuuna käytettiin halvempia ja huonompia propseja.²⁶ Oli rakennettava uusi voima-asema ja uusi lämpökeskus. Koneita ja laitteita uusittiin. Työntekijämäärää supistettiin, joten samalla oli automatisoitava. Ostettiin automaattinen kuoripuiden käsittelyrata. Tuotantotasoa haluttiin nostaa ja suunniteltiin jopa toisen kartonkikoneen hankkimista. Kartonkikoneen hankkiminen tuli ajankohtaiseksi kuitenkin muusta syystä. Jouluseisokin jälkeen vuonna 1991 tapahtui kuivaussynterinin räjähdysnettomuus, jonka seurauksena koko sylinteriryhmä uusittiin.

Vuonna 1963 työntekijöitä oli 54, vuonna 1978 yli 60, 1980-luvun lopulla 38 ja viimeisinä vuosina 14.²⁷ Kartonkitehtaan toiminta päättyi vuonna 1998 konkurssiin.

Tehdasalue ei ole konkurssin jälkeen hiljentynyt kaikilta osiltaan. Kartonkitehtaan uudempi konttori ja entinen johtajan asunto ovat käytössä, samoin entiset saharakennukset, joissa on useita yrityksiä.

Rakentaminen

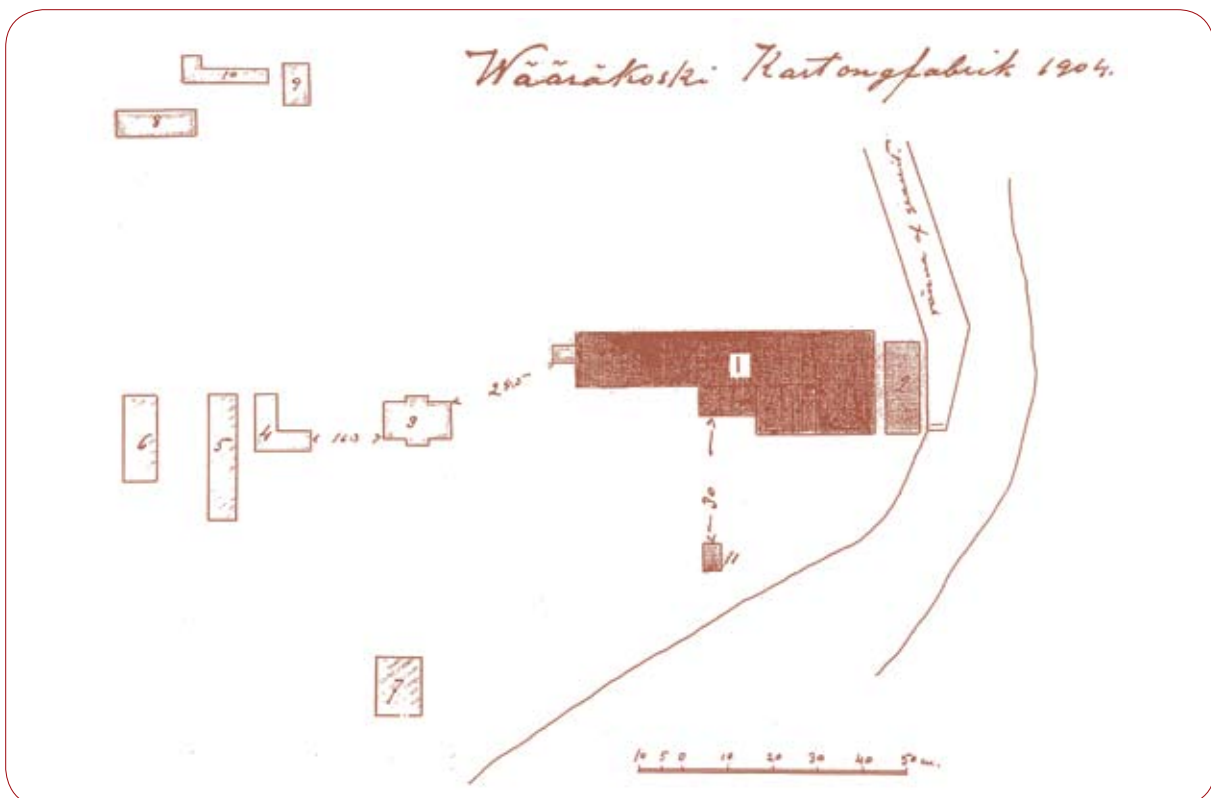
Kartonkitehdas

Puuhiomo ja kartonkitehdas rakennettiin vuosina 1899–1901 Vääräkosken partaalle, entiselle myllypaikalle. Rakennuksen suunnittelija ei ole tiedossa, mutta suunnittelun tasosta päätellen piirustukset teki joku kokenut teollisuusarkkitehti. Esikuvat tuon ajan tehdasarkkitehtuuriin saatiin joka tapauksessa ulkomailta. Sieltä tilattiin myös ensimmäiset koneet ja laitteet.

Tehdas muurattiin poltetuista tiilistä, jotka todennäköisesti valmistettiin Ähtärissä. Lönnqvistin omistuksiin kuului samoihin aikoihin tiilitehdas Tampereella, mutta luultavasti tiiliä ei tuotu sieltä

asti. Vääräkosken lähellä on maarekisteritietojen mukaan ollut ennen savenottoaika²⁸, joten rakennustöihin tarvittu tiilet todennäköisesti valmistettiin ja poltettiin aivan lähistöllä.

Ensimmäiseen rakennusvaiheeseen kuuluivat lisäksi turbiinihuone, konttori- ja asuinrakennus, paja, renkitupa, sauna, ulkorakennus, kolme makasiinia ja katos, jotka kaikki olivat valmiina vuoteen 1904 mennessä (kartta 3).²⁹ Rakennusten perustukset ja muut kivityöt teki Ähtärin Alastaipaleella asunut kivimestari Antti Kivelä (1865–1941), josta käytettiin nimitystä ”Kivi-Antti”.³⁰

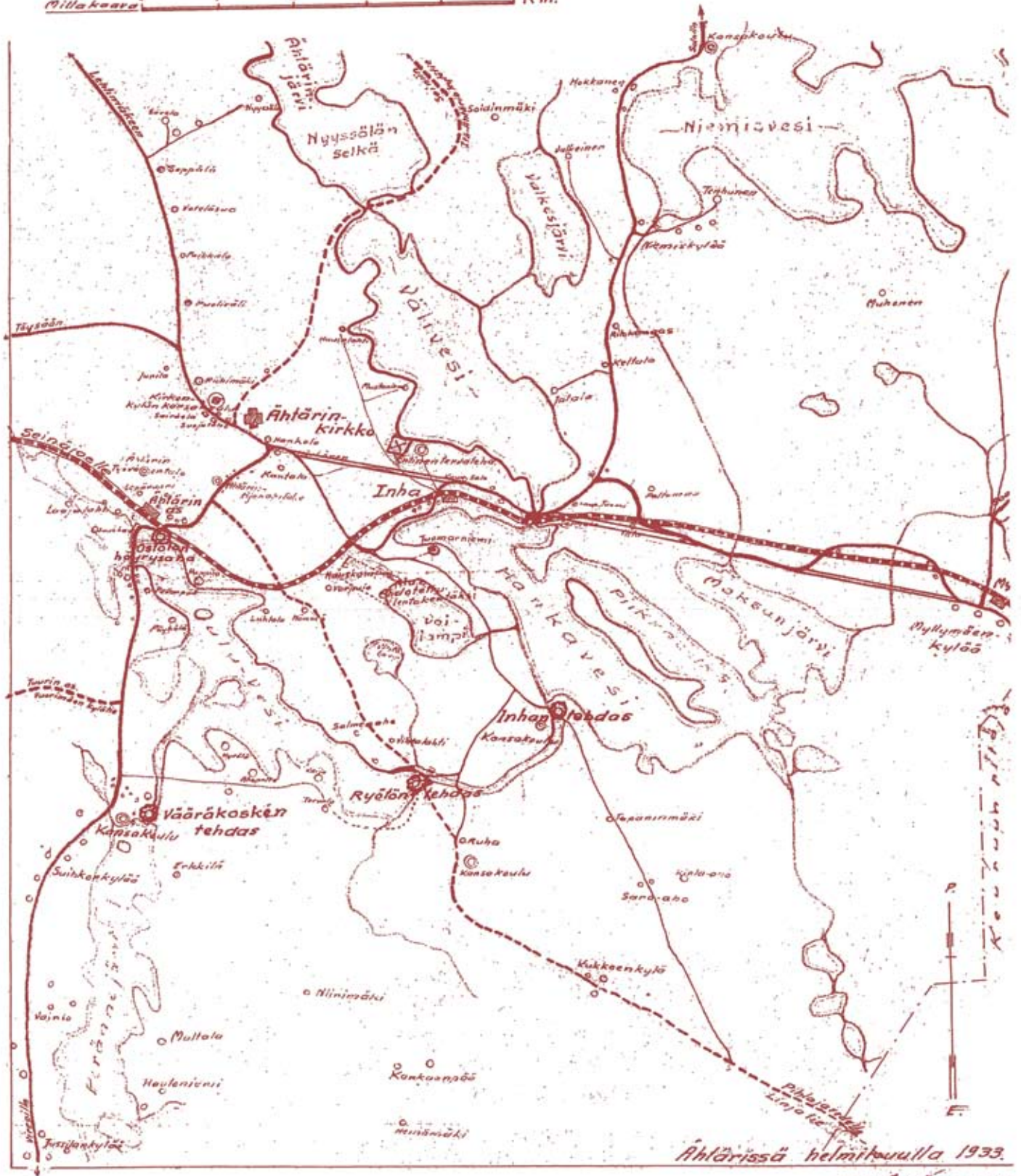

Kartta 3: Vuoden 1904 asemapiirroksen rakennuksista jäljellä ovat tehdasrakennus (1) sekä konttori- ja asuinrakennus eli Vanha konttori (3). Tehtaan arkisto.

jäljennös

Osa Ähtärin pitäjän karttaa

0 1 2 3 4 5 Km.

Kartta 4: Jäljennös osasta Ähtärin pitäjän karttaa vuodelta 1933. Tehtaan arkisto.

Tehdasalue ja alatehdas

Kartonkitehdas, konttori ja tehtaan tarvitsemat muut rakennukset rakennettiin Hyvölänsjoessa olevan Vääräkosken länsirannalle, jonka läheltä kulki myös Virrat-Ähtäri maantie. Tehdasalueelle varastoitu puutavara oli ulkolaaneissa, joista suurin oli kartonkitehtaan eteläpuolella. Toinen pienemmistä laaneista oli tehtaan pohjoispuolella ja toinen joen itärannalla. Joen toisella puolella ollut laani lienee ollut käytössä vain tehdastoiminnan alkuvuosikymmenillä.³¹ Raaka-aineena kartonkitehdas käytti koko toimintansa ajan lähinnä kuusipuuta. Alkuaikoina käytettiin vähäisessä määrin myös haapaa ja tehtaan viimeisinä vuosikymmeninä jonkin verran jätepaperia. Puut katkaistiin ja kuorittiin käsin ulkona laaneilla ja kuljetettiin hiottavaksi rullavauvuilla kapeita raiteita pitkin.³²

Tehtaan lähellä noin 200 metrin päässä on Perännekoski, johon rakennettiin vuosina 1905–6 toinen hiomo- ja myllyrakennus. Mylly oli sekä tehtaalaisten että muiden kyläläisten käytössä. Muutamilla taloilla oli ikaikäinen ilmainen myllytsoikeus tässä myllyssä, jonka he olivat saaneet myydessään myllyoikeutensa tehtaalle.³³

Puuhiomo- ja myllyrakennusta kutsutaan alatehtaaksi. Myllyn käytössä oli rakennuksen pohjoisvillulla oleva satulakattoinen siipiosa. Rakennuksen luoteisnurkassa on hirsitukeista rakennettu vesikanava.

Alatehtaan puuhiomo pystyi tuottamaan enemmän hioketta kuin ylähiomo. 1970-luvulle saakka alatehtaalla hiottu massa johdettiin ylätehtaalle puuränniä pitkin. 150 metriä pitkä ränni kulki alkumatkan joenpohjaa pitkin, josta se nousi vedenpinnan yläpuolelle Perännekosken padon jälkeen. Loppumatkan ränni oli tuettu kulkemaan ilmassa muutaman metrin korkeudessa. Tehtaan saunan lähellä puuränni kulki joen poikki, jonka keskellä yksi yläpäästään kolmihaarainen tukipuu yhä seisoo.³⁴ (Kartta 5)

Ryöttö

Ryötön tehdas on Ruhan perintötilan entisellä maalla. Ivar Yltiö osti Ouluveden kylän Ruhan perintötilasta vuonna 1897 Ryötönkoski-nimisen 7,41 ha suuruisen palstatilan ja seuraavana vuonna Pohjoinen Ryötönkoski ja Eteläinen Ryötönkoski -nimiset palstatilat, joiden pinta-alat olivat 6,56 ha ja 7,25 ha. Kauppaan kuuluivat myös kaikki Ryötönkoskeen liittyvät koski-, vesi- ja myllyoikeudet. Mainittu koski sijaitsee Hankavedestä Ouluveteen laskevan Inhajoen var-

rella. Ryötön Paperitehdas Oy:n perustajina olivat G.A.Lönnqvistin sukulaismiehet Johan Johansson ja Kustaa Emil Lönnqvist. Tehdasalueelle valmistui vuonna 1898 puuhiomo. Varsinaisen paperitehtaan rakentamisesta luovuttiin, kun todettiin, ettei Ryötönkoskessa riittänyt vesivoimaa mittavampaan tuotantoon. Hiomon toiminta ei lähtenyt sujumaan kuitenkaan suunnitellusti ja vuonna 1914 Ryöttö myytiin Mänttäläiselle G.A.Serlachius Oy:lle.³⁵

Ryötön hiomo valmisti 1898 puumassaa 120 000 markan arvosta. Voimalähteenä oli kaksi vesiturbiinia, joilla kehitettiin 415 hevosvoiman teho. Hiomolta massaproomut vedettiin alkuvuosina Ryöttö-nimisellä laivalla viiden kilometrin päässä sijaitsevalle Ostolan l. Ähtärin asemalle, josta massa voitiin viedä rautateitse kaukanakin sijaitseville tehtaalle. Myöhemmin massaproomujen kuljetuksissa käytettiin Tyyne-nimistä laivaa.

Vuonna 1927 Ryötön Paperitehtaan osakeenemmistö siirtyi G. A. Lönnqvistin perillisille.³⁶ Tämän jälkeen pääosa Ryötön tuotannosta päätyi noin neljän kilometrin päähän, Vääräkosken kartonkitehtaalle.³⁷ (Kartta 4)

Ryötön Paperitehtaalle rakennettiin vuonna 1934 voimalaitos. Tältä 1 750 000 kilowattituntia tuottavalla voimalaitokselta sähköä ryhdyttiin vuoden 1937 paikkeilla toimittamaan korkeajännitysjohtoja pitkin myös Vääräkosken kartonkitehtaalle.³⁸ Vuonna 1935 Ryötön tehdas työllisti 21 miestä ja kymmenen naista. Raaka-aineena käytettiin 6 000 m³ kuusipuuta, josta valmistettiin 1800 tonnia puumassaa.³⁹ Ryötön Paperitehdas Osakeyhtiö päätettiin purkaa vuonna 1942, koska silloin tehtyjen osakekauppojen jälkeen kaikki mainitun osakeyhtiön osakkeet olivat joutuneet samalle omistajalle, Lönnqvistin perilliset -nimiselle avoimelle yhtiölle. Purkutoimitus saatiin toimitettua virallisesti loppuun vuonna 1944.⁴⁰

Ryötön puuhiomo oli toiminnassa 40 vuotta vuoteen 1937 saakka. Tehtaassa oli töissä kaikkiaan noin kolmisenkymmentä työntekijää. Varsinaisella tehdasalueella oli kaksi isoä asuintaloa eli kasarmia. Pitkässä kasarmissa oli parihuoneet kahdeksalle perheelle ja pikku pytingissä kolmelle perheelle. Samassa rakennusrivissä oli vielä kolmihuoneinen yhden perheen talo. Viimeksi mainittu oli pisimpään, 1970-luvulle saakka, asuinkäytössä. Sillan pielessä oli suurehko ”inssin pytinki”, jossa oli konttorihuone ja johtajan asunto. Näiden lisäksi oli sauna sekä hevostalli ja pakaritupa-rakennus, jossa leivottiin. Pakaritupaa käytettiin myös mm. postina sekä tanssi- ja juhlapaikkana.⁴¹ (Liite 2)

Vuoden 1978 toimintaselvityksen mukaan Ryötön voimalaitoksella oli tuolloin kaksi eri akselilla toimivaa Francis-vesiturbiinia, joiden molempien

Kuva 6: Entinen johtajan asuinrakennus vuonna 1998. Matti Huuhka, MV.

nimellistehona oli 275 kilowattia. Näiden voimakoneina käytettiin kahta viiden kilovoltin jännitteellä toimivaa generaattoria, joiden nimellistehot olivat 525 ja 210 kilowattia. Sähköenergian siirto kartonkitehtaalle tapahtui viiden kilovoltin jännitteellä. Voimalaitos työllisti neljä henkilöä. Vuonna 1979 voimalaitos automatisoitiin siten, että se käynnistämisen jälkeen toimii miehittämättömänä. Suojalaitteet ja automatiikka huolehtivat säätötoimenpiteistä ja tarvittaessa laitoksen hallitusta alajajosta. Tarkistuskäyntejä suunniteltiin tarvittavan kerran vuorokaudessa.⁴²

Voimalaitoksen rakentamisen jälkeen Ryötön massatehtaan työntekijät muuttivat tahoilleen rakennusten jäädessä yksi toisensa jälkeen tyhjilleen. Vielä 1970-luvun lopulla Ryötön kaikki rakennukset olivat pystyssä, mutta suurimmaksi osaksi tyhjiillään. Rakennukset purettiin 1980-luvun kuluessa. Tehtaan alueella on nykyisin vain voimalaitos⁴³, joka myytiin vuonna 1998 maa-alueineen ja vesioikeuksinen Keski-Suomen Valo Oy:lle.⁴⁴

Johtajan asuinrakennus

Kartonkitehtaan alueelle rakennettiin 1920-luvun alussa johtajan asunto, jonka suunnitteli Vaasalainen arkkitehtitoimisto Björklund ja Mynt. Varsinaisena suunnittelijana oli arkkitehti Matti Visanti (vuoteen 1936 saakka Björklund). G. A. Lönnqvistiä varten suunniteltu asuinrakennus on nähty yhtenä Matti Vihannin parhaista tuon ajan suunnitelmista ja sen on katsottu edustavan 1920-luvun alkupuolen pehmeää uusklassismia.⁴⁵ Talotontin nimeksi tuli 1980-luvun lohkomistoimenpiteiden yhteydessä Rothin pytinki. Nimen alkuosa viittaa silloisen omistajan

sukunimeen. Rakennus vaihtoi omistajaa 1980-luvun lopulla, jolloin se siirtyi Villa Hintsa Oy:n omistukseen.

Talo on leveärunkoinen hirsirakennus, jossa on harkkokiviperustus. Rakennuksessa on mansardikatto ja sen molemmilla sivuilla on satulakattoiset poikkipäädyt, joissa on profiloituneet tympanonpäädyt. Katon molemmilla lappeilla on kattoikkunat. Lounaan puoleisella sivulla on avoveranta, jonka pylväävät kannattelevat yläpuolella olevaa parveketta. Pystylaudoituksella vuoratussa rakennuksessa on kuusiruutuiset ikkunat. Rakennuksen kate on uusittu vuonna 1978, ikkunat ja vuoraus vuonna 1993. Myös sisätilat on uusittu ja kunnostettu nykyisen omistajan aikana.

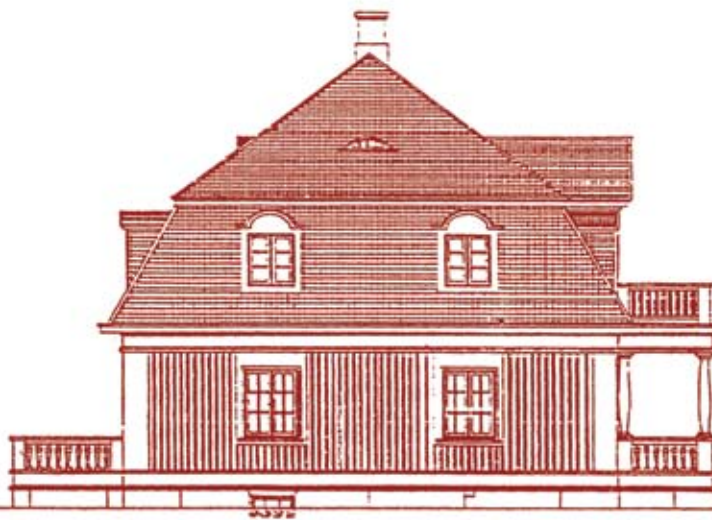
Rannassa on ennen sotia rakennettu uimakoppi ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä peräisin oleva varastorakennus. Varaston lähellä oli tehtaan vanha sauna, joka lienee purettu jo 1960-luvulla.⁴⁶

Tehtaan puutarhurina työskenteli vuosina 1931–37 Lapualta muuttanut puutarha- ja kotitalousneuvoja Elli Laurila, jonka tärkein tehtävä oli johtajan asuinrakennuksen ympärillä olevan puutarhan hoito.⁴⁷ Puutarha ja tehtaan ympäristö olivat myöhemminkin hyvin hoidettuja ja tarjosivat vaihtelevaa tehdastyöhön, sillä aika ajoin työntekijät määrättiin vuorollaan puutarhatyöhön.⁴⁸

TEHTAILIJA G. A. LÖNNQVISTIN ASUINRAKENNUS
VÄÄRÄKOSKELLA.

LOUNAINEN JULKISIVU

LUOTEK:SPÄÄTY

Isaac, Helsinki, 1921
Björklund, Kyrönä

Kuva 7: Tehtailija G. A. Lönnqvistin asuinrakennuksen julkisivupiirroksat vuodelta 1921. (Mäkelä, Riitta 1985: 21).

Työväenasunnot

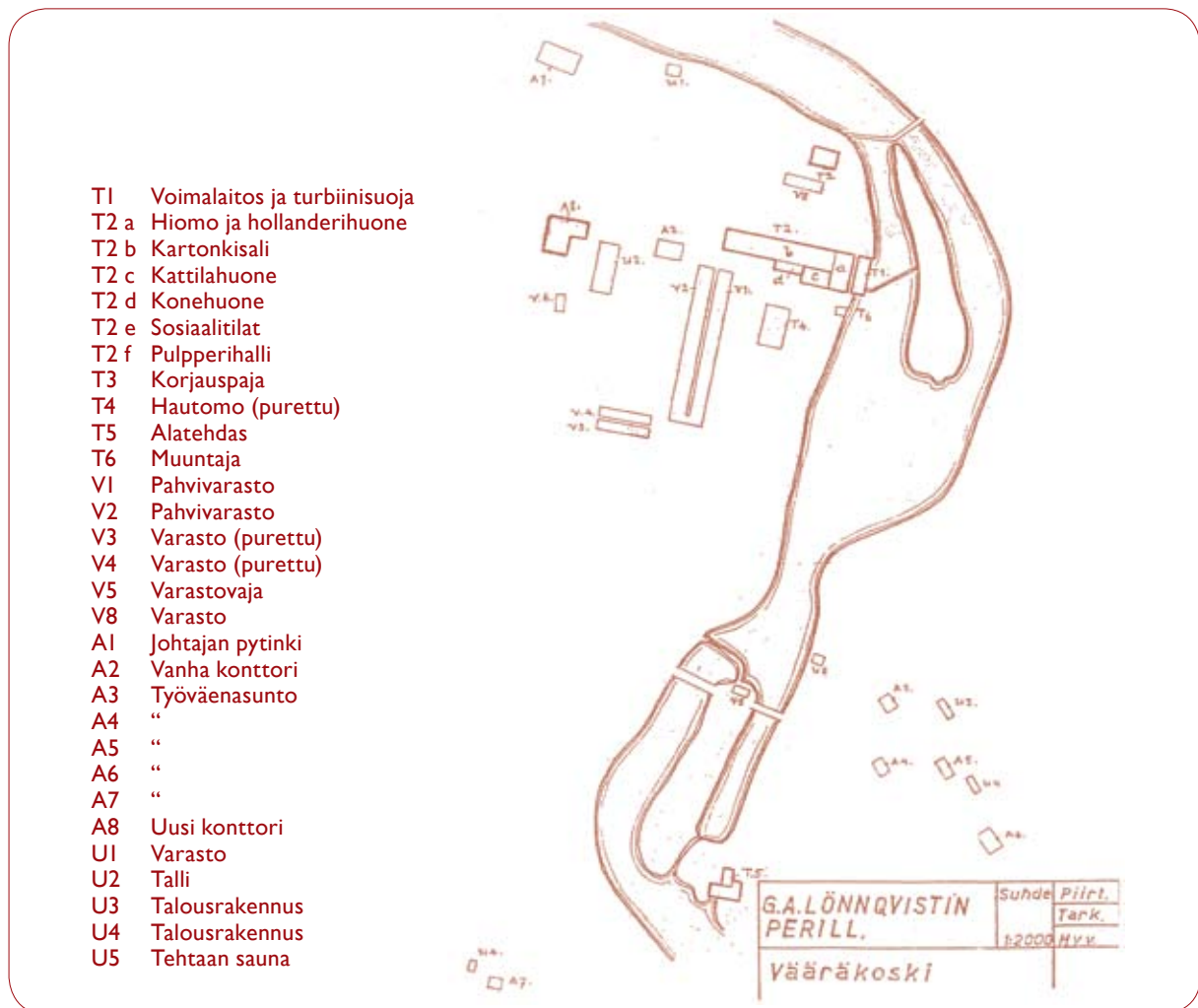
Teollisuuslaitosten työntekijät asettuivat yleensä asumaan työpaikkansa lähelle.⁴⁹ Vääräkoskella tehtaan työntekijät asuivat tehtaan asunnoissa tehdasalueella, tehtaan omistamalla muilla tiloilla tai omissa mökeissään tehtaan lähistöllä. Tehdasalue muodostui kolmesta erinimisestä tilasta, joista Vääräkoski I -nimisellä asui 1900-luvun ensimmäisellä kymmenluvulla paperimestari perheineen, kaksi lämmittäjää, tehtaan tallirenkki viisilapsisine perheineen sekä kuusi työmiestä, joista osa perheineen. Tehdasalueen toisella, Vääräkoski II -nimisellä tilalla asui 1902 itsellinen, torppari, 14 joutilaista ja ruotuvaivainen Heikki Riikkola, joka muistetaan kansantaiteilija Riikku-Heikkinä.

Tehtaan työväenasunnoista ei ole toistaiseksi kovin tarkkoja tietoja. Entisiä työväenrakennuksia on nykyisin jäljellä ainakin kartonkitehtaan tienhaaran tuntumassa ja alatehtaan lähellä joen itärannan puolella. 1930-luvulta lähtien tehtaan asuntona mainitaan mm. Sirola-niminen tila, jossa

asui tuolloin 17 aikuista ja kymmenen lasta. 1940-luvulla tehtaan asuntona mainitaan Sirolan lisäksi Lehtisalo, jossa asui tuolloin 11 perhettä, Lamminperä, jossa asui neljä perhettä ja Rantamaa, jossa asui seitsemän perhettä. Näistä Lamminperä oli Hyvölän talon entinen torppa.⁵⁰

Tehdasalueella (tiloilla Vääräkoski I ja Vääräkoski II) oli 1940-luvun alussa seitsemän pienehköä työväelle tarkoitettua asuinrakennusta, joista Järvinen (A3), Ylänen (A4), Lahtinen (A5), Niskala (A6) ja Majaniemi (A7) sijaitsivat alatehtaan lähellä. (Kartta 5)

Rakennukset oli nimetty silloisten asujiensa mukaan. Lahtisen ja Niskalan talojen rakennusvuosi oli 1919, Järvisen ja Yläsen 1923 ja Majaniemen 1925. Vanhimpien, vuosina 1910 ja 1911 rakennettujen, työväenasuntojen sijainti ei ole tiedossa. Kartonkitehtaan omistuksessa oli tuohon aikaan lisäksi seitsemän sellaista tilaa, joilla oli työväen asuinrakennus. Tilat olivat Kortessalmi, Hautakangas, Rinne, Sirola, Mäkirinne, Ulappaniemi, Kämpä ja Metsämaa.⁵¹

Kartta 5: Asemapiirros vuodelta 1943. Tehtaan arkisto.

Koneet ja laitteet

Perustamisaikana ja nykytilanteessa

Tehtaan kartonkikone ja ensimmäinen höyrykone hankittiin Saksasta H. Füllnerin konepajalta Warnbrunnista. Vuonna 1910 tehdystä palovakuutuskirjasta saa käsityksen tehtaan tuonaikaisista tuotantovälineistä. Edellä mainittujen koneiden lisäksi kartonkisalissa oli tuolloin leikkauskone, käsinleikkauskone, kaksi keskipakoislajittelijaa, kaksi varasyylinteriä, hydraulinen kääntöprassi kääntöpöytineen ja vaunuineen, kaksi vaakaa, kaksi hihnankiristäjää (machon ja spindeli), liimauskone prässeineen ja kolme puhallinta.

Hiomossa oli 1900-luvun alussa kaksi hollanderia, kolme hiomakonetta, höyrykone (Sommers af Hällström & Waldens), kolme nollavesikojetta, massapumppu, massansekoittaja, kolme vesipumppua, Pappkone, kaksi keskipakoislajittelijaa, rautasorvi ja porakone.

Kattilahuoneessa oli kaksi muurattua höyrykattilaa, kaksi syöttöpumppua ja tulensammuttamiseen käytetty Eurekapumppu.

Turbiinihuoneessa oli kolme turbiinia ja hautomorakennuksessa kaksi takkirautaista hautomoastiaa. Kuorimon varustuksiin kuuluivat kuorimakone, pesukone, saha ja väkipyörä.⁵²

Tehtaan alkuperäisistä koneista on jäljellä kartonkikone. Vesiturbiinin kovapuinen hammasratas I. liippi on vuodelta 1925. Turbiinihuoneen kolmesta pystyturbiinista kaksi on vuodelta 1914 ja vanhin vuodelta 1912.⁵³

Kuva 8: Kartonkisalalin valta-akseli, jolta käyttövoima jaettiin puristinteloille ja kuivaussylintereille. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 9: Tehtaan 1980-luvulla rakennettu turbiinihuone sisältä. Etualalla näkyy vesiturbiinin puinen hammasratas. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Mitä hankittiin ja milloin, mistä ja miltä valmistajilta

Verotustietojen mukaan 1920-luvulla hankittiin höyrykattila, hautomakattila, keskipakoislajittelija, reffineerihiomomylly ja kolme keskipakoismassapumppua.

Myös 1930-luvulla hankittiin höyry- ja hautomakattila. Füllnerin 50 hv:n höyrykoneen tilalle ostettiin vuonna 1939 uusi 75 hv:n höyrykone. Samalla vuosikymmenellä kartonkisaliin hankittiin kaksi laatikkokonetta, kaksi hihnankiristäjää ja pakkausprssi.

Tehtaan koneistusta uusittiin myös sota-aikana. Kartonkisaliin tuli vuonna 1940 uusi tyhjiöpumppu, vedenerottelija ja katkaisusirkkeli. Vuonna 1943 kartonkisaliin hankittiin toinen vedenerottelija, voima-asemalle 50 hv:n generaattori ja hollanderihuoneeseen kolme karkealajittelijaa.⁵⁴ Kartonkikoneessa käytettiin 1960-luvulle saakka villahuopia, jotka kestivät käytössä vain kolmisen kuukautta. 1970-luvulla niiden tilalle tulivat pitkäikäisemmät synteettiset huovat, jotka tilattiin tehtaalte Ruotista.⁵⁵

Kone- ja laitehankintojen vaikutukset aluekokonaisuuteen

Kone- ja laitehankinnat ovat ohjanneet ja säädelleet rakentamista sekä vaikuttaneet myös aluekokonaisuuden syntyyn. Tällaisista uudistuksista mainitakoon toisen hiomon rakentaminen Perännekoskeen vuonna 1906, jonka seurauksena tehdasalue laajeni.

Pinkopahvin menekin lisääntyä 1920-luvulla rakennettiin vuonna 1927 tehtaan eteläpuolelle puinen hautomarakennus eli hautomo. Menekin

loputtua rakennus toimi puuverstaana, kunnes se 1960-luvun paikkeilla purettiin. Kartonkisaliin rakennettiin 1930-luvun lopulla laajennusosa todennäköisesti siitä syystä, että tehtaalte päätettiin hankkia tilaa vievä laatikkopakkauskuone.

Suuri edistysaskel kartonkitehtaan toiminnassa tapahtui 1930-luvun lopulla, kun Ryötön voimalaitokselta ryhdyttiin toimittamaan sähköä myös Vääräkosken tehtaalte, jonne rakennettiin myös oma voimalaitosrakennus.

Seuraavat suuret muutokset tehdasalueella tapahtuivat 1980-luvulla, jolloin rakennettiin saha. Vanhan kartonkitehdasmiljöön ja Vääräkoskentien välinen pelto muuttui tuolloin saha- ja varastorakennusten täyttämäksi moderniksi teollisuusalueeksi.

Kartonkitehtaalte näkyviä muutoksia aiheutti jätekartongin tehokkaampi hyödyntäminen. Tehtaan muihin tiloihin ei ollut mahdollista sijoittaa kahta pulpperikonetta, joten niitä varten rakennettiin vuonna 1987 uusi halli, pulpperihalli. Kuorimakoneautomaatin hankkiminen muutti eteläjulkisivun ulkonäköä. Tukkien kuljetusrata ohjattiin kulkemaan piha-alueelta tehtaan toisessa kerroksessa sijaitsevaan hiomoon ikkunan kautta.

Vesiuoma ja voimatalous

Vesiuoman ja voimatalouden merkitys

Ähtärinreitin vesistö kuuluu Kokemäenjoen kautta Pohjanlahteen laskevaan vesistöön. Vesistö saa alkunsa Ähtärinjärvestä, josta se laskee Hankaveteen, Inhan- ja Ryötönkoskien kautta Ouluveteen ja sieltä Oulu-, Väärä- ja Perännekoskien kautta Perännejärveen. Perännejärvestä vesi laskee naapuripitäjän puolella olevaan Toisveteen ja edelleen Näsijärven kautta Kokemäenjokeen.

Kartonkitehtaan ja hiomon rakentamisen yhteydessä valjastettiin Vääräkoski rakentamalla pato. Kuvnerööriviraston lupapäätös padon rakentamiseen saatiin elokuussa 1898. Päätökseen liittyivät myös juoksutusohjeet, joiden mukaan padon sulkulaitteet

tuli avata veden laskua varten patokorkeuden noustessa liian korkeaksi. Vääräkosken pituus oli 260 ja putouskorkeus 2,8 metriä. Vesivoimaa säännöstelltiin patoamalla vesi sulkulaitteilla haluttuun korkeuteen tasaisen koskivoiman aikaansaamiseksi.⁵⁶ Parisataa metriä alempana Hyvölänsjoessa sijaitsevan Perännekosken vesivoimaa hyödynnettiin rakentamalla mainittuun koskeen vuonna 1906 toinen puuhiomo. Sen yhteyteen rakennettiin myös mylly, joka oli kyläkunnan käytössä 1940-luvun lopulle saakka. Perännekosken pituus oli 210 ja putouskorkeus 3,6 metriä. Vääräkosken rakennetun hiomon teho oli 1920-luvulla 373 hv ja Perännekosken 480 hv.⁵⁷

Vääräkosken kartonkitehdas oli koko toimintansa ajan riippuvainen vesivoimasta. Kartonkitehdas perustettiin Ähtärin perukoille Vääräkoskelle juu-

Kuva 10: Tehdas patoaltaan suunnalta. Vasemmalla 1980-luvulla rakennettu turbiinihuone. Sen takana voimalaitos. Kuvan keskellä on hiomo ja oikealla kartonkisalä. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 11: Perännekosken pato etelästä. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

ri koskivoiman takia. Energiaa tuotettiin kolmen pystyakselin varassa pyörivän vesiturbiinin avulla, joista yksi oli hiomakoneeseen kytkettynä käytössä koko tehtaan toiminta-ajan. Pääosa energiasta tuotettiin vesiturbiinien avulla, joskin käytössä oli alkuaikoina myös kahden höyrykoneen tuottama energia. Energiaa saatiin vuonna 1902 vesiturbiinien avulla hyödynnettyä 650 hv ja kahden höyrykoneen avulla 70 hv. Tehdas käytti em. vuonna kotimaista puuta 500 kuutiometriä, josta tuotettiin 1 000 tonnia puupaperia. Tuotannon arvo oli noin 15 000 markkaa.⁵⁸ Vääräkosken alapuolella olevan Perännekosken partaalla oli talokas Kustaa Jaakolan 1873 perustama Jaakolan tulli- ja jauhomylly, jossa olevan vesiturbiinin teho oli vuonna 1902 kahdeksan hevosvoimaa.⁵⁹

Ryötön voimalaitokselta tuotettiin vuodesta 1938 lähtien sähköenergiaa myös kartonkitehtaan käyttöön. Kartonkitehtaalle rakennettiin samoihin aikoihin voimalaitosrakennus, jossa Ryötöltä tuotettu sähkö muutettiin käyttövoimaksi. Ryötön voimalaitoksen sähköntuotanto meni 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä kokonaan Vääräkosken tehtaan käyttöön. Yhtä vesiturbiiniin

liitettyä hiomakonetta lukuun ottamatta Vääräkosken tehtaan koneet kävivät Ryötöltä ja vuodesta 1979 myös alatehtaalta tuotetun sähköenergian avulla.⁶⁰

Kartonkitehdas sijaitsee Hyvölänsjoen länsirannalla Vääräkosken koskenniskan kohdalla olevalla niemellä. Alatehdas on etelämpänä joen itärannan puolella, johon tehdasalueelta päästään puisen kävelysillan kautta. Kävelysilta ylittää joen pienen saaren kohdalta. Ennen kävelysiltaa samalla paikalla oli silta, jonne oli kulku myös paikallistieltä lähtevän tien (Myllytien) kautta. Heikkokuntoisen sillan tilalle tehtiin jo Lönnqvistien aikana kävelysilta, jolle on kulkuyhteys vain tehdasalueen kautta.

Vääräkosken betonista ja puusta rakennettu pato on voima-aseman kohdalla. Todennäköisesti nykyinen pato on rakennettu Vääräkosken perka-

uksen yhteydessä 1930-luvun lopulla. Ähtärissä suoritettiin vuosina 1936–39 järvien vedenpinnan lasku ja koskien perkausoperaatio, jossa yhteydessä myös Vääräkoski perattiin.⁶¹ Padon yläpuolelta vesi ohjautuu turbiinirakennuksen ja voima-aseman alle voimakanavaa pitkin. Tukinuiton aikaan tehtaan rannassa oli myös laituri ja tukkiränni. Korjauspajan kohdalla olevat patolaitteet ovat myöhempää tekoa. Tämän puuvälpäksi nimitetyn padon tarkoituksena on seuloa virrasta jäät sekä suuremmat kappaleet kuten satunnaiset puunrungot ja estää niiden pääsy voimakanavaan ja sitä kautta turbiinien edessä oleville rautavälpille.⁶²

Perännekosken pato on pienen saaren pohjoispuolella joen idänpuoleisessa haarassa. Alatehtaan kanava ja maakanava on inventaariotietojen mukaan rakennettu 1925, tehtaan kaksi patoa vuosina 1933 ja 1940.⁶³ Perännekosken pato lienee kuitenkin myöhempää tekoa. Padon perustus ja tukirakenteet ovat betonista. Kaikkien patojen päällisrakenteita on jouduttu uusimaan vuosien saatossa jo useamman kerran. Usein on korjauksissa tyydytty vain lahonneiden osien ja hävinneiden patoluukkujen uusimiseen. Alatehtaan kylkeen rakennetun vesikanavan puiset päällisrakenteet on uusittu viimeksi 1960-luvun lopulla.⁶⁴

Venäläisten vallitustyömaat ennen Venäjän valankumousta ulottuivat Ähtärissä myös Vääräkoskelle. Vääräkoskella joen itäpuolelle alatehtaalta Oukarinmäen ja Lahdenmäen kautta Ouluveden rantaan saakka rakennettiin tuolloin vallihautaketju.⁶⁵

Ympäristövaikutukset

Ähtärin alueen vedet virtaavat Ähtärinjärven, Hankaveden, Ouluveden ja Vääräkosken kautta Perännejärveen, joka on kärsinyt jo vuosikymmenien ajan rehevöitymisestä. Rehevöityminen koskee etenkin järven pohjoisosaa. Perännejärveen ovat laskeneet päästöjään Vääräkosken kartonkitehdas ja Ähtärin kaupunki, jonka jätevedenpuhdistamon vedet laskevat Väkkäräpuron kautta Perännejärveen.

Kartonkitehtaan jätevesiin kiinnitettiin ensimmäisen kerran huomiota vuonna 1967 Kokemäenjoen vesiensuojeluyhdistyksen suorittamissa vedenlaadun mittauksissa. Perännejärven pohjoisosissa löydettiin tuolloin kartonkitehtaan jätevesistä peräisin olevia puukuuituja.

Vuoden 1973 mittauksissa havaittiin huomattava kiintoainepitoisuuden kasvu, jonka johdosta kartonkitehdasta kehoitettiin ryhtymään toimenpiteisiin jätevesien puhdistamiseksi.⁶⁶ Kartonkitehtaan eteläpuolelle rakennettiin tämän johdosta 1600 m³ suuruiset saostus- ja maa-altaat, joiden kautta jä-

tevedet ohjattiin. Vuonna 1976 tehdyn katselmuksen jälkeen annetussa vesioikeuden lausunnossa tehtaan jätevesien käsittelyä ei pidetty kuitenkaan riittävänä. Kalataloudelliset vahingot Perännejärven pohjoisosissa arvioitiin merkittäviksi, jonka vuoksi kartonkitehdas määrättiin korvaaviin kalanistutuksiin.⁶⁷ Järven happea kuluttava kuormitus väheni merkittävästi vuoden 1990 jälkeen, kun tehdas tehosti jätevesiensä käsittelyä kemikaalisäostuksella.⁶⁸

Vuonna 1998 tehdyssä luontoselvityksessä kartonkitehtaan toiminnan katsotaan vaikuttaneen Vääräkosken alueen puustoon. Joen uomaa on kaivaustöillä muutettu, jonka seurauksena vanhat joenuomat ovat muodostuneet kasvillisuudeltaan rikkaiksi. Vääräkoski muodostaa lehtomaisen alueen, jonka puulajeina ovat koivu, pihlaja ja haapa. Muita puulajeja ovat kuusi ja mänty kuivemmillä paikoilla, vesirajassa tuomi, pajut ja leppä.⁶⁹

Kuva 12: Jokinäkömä kartonkitehtaan ja alatehtaan väliltä. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Rakennuskohtainen tarkastelu

Kartonkitehdas

Tilat ja niiden rakennusvaiheet

Kartonkitehtaalla tarkoitetaan tässä raportissa kartonkitehtaan tiloista, hiomosta ja voimalaitoksesta muodostuvaa rakennuskompleksia. Tehtaan huonetilat nimettiin vuonna 1965 seuraavasti: paperisali, konehuone, hiomo (2. krs), raamiverstas, ruokahuone ja kattilahuone (höyrykonekeskus).⁷⁰ Inventoinnin aikana tehtyjen haastattelujen perusteella tiloista käytetään tässä raportissa nimiä hiomo, hollanderihuone, kartonkisali, kattilahuone, konehuone, sosiaalitalat, pulpperihalli, voimalaitos ja turbiinisuoja. (Kuva 26)

Vuonna 1928 julkaistussa kuvassa (Kuva 1) tehdas on ilmeisesti alkuperäisessä asussaan. Tehdasrakennuksessa on yksikerroksinen tehdassali, johon liittyy kaksikerroksinen vinkkeliosa. Tehtaan itäpäädyssä on hirsirunkoinen turbiinihuone, jonka joenpuoleisella sivulla on neljä satulakattoista poikkipäätyä. Hiomon katolla on nelisivuinen telttakattoinen lanterniinitorni ja sen huipulla viiritanko. F. Hautalan vuonna 1933 Vääräkosken tehtaasta maalaamassa taulussa (Kuva 13) lautarakenteista tornia ei enää esiinny.⁷¹

Kuva 13: F. Hautalan maalaus Vääräkosken tehtaasta vuodelta 1933. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 14: Pihanäkymä kartonkitehtaan suuntaan. Kartonkisalin kyljessä on pulpperihallin ja varastohallin muodostama vinkkelisiipi. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Tehdasta uusittiin vuonna 1937, jolloin vanhan turbiinihuoneen paikalle rakennettiin tiilirunkoinen voimalaitos. Samalla vesiturbiinien suojaksi rakennettiin pienet vajatyypiset suojarakennukset. Tehtaan länsipäähän tehtiin vuotta paria myöhemmin 17 metriä pitkä lisäosa.⁷² Uudistukset näkyvät tämän raportin alkulehdellä (s. X) olevassa ilmakuvassa vuodelta 1953. Sitten hiomon katto muutettiin satulakatoksi.

Seuraavan kerran kartonkitehdasta uudistettiin vuonna 1980, jolloin voimalaitoksen päätyyn rakennettiin teräsrunkoinen lautaverhoiltu turbiinisuoja. Kartonkisalalin kattorakenteet uusittiin tulipalon jälkeen vuonna 1987. Keskiosan kartonkisalalin katosta ja pohjoissivun seinästä jouduttiin uusimaan kuivaussylinterin räjähdysuonnettomuuden jälkeen kesällä 1991. Samana vuonna purettiin myös savupiippu.

Tehtaan pääsisäänkäynti on alun perin ollut länsipäädyssä. Kartonkisalalin lisäosan rakentamisen yhteydessä, 1930-luvun lopulla, sisäänkäynti muuttui eteläsivulle. Sisäänkäynnin yhteyteen tehtiin lautarakenteinen peiterimalaudoituksella vuorattu kuisti, jossa oli pulpettikatto. Kuisti purettiin vuonna 1987, kun uusi satulakattoinen pulperihalli rakennettiin.

Kartonkitehdas on poltetuista tiilistä muurattu täystiilirakennus. Perustus on tehty suurista harkkokivistä, paitsi myöhemmin rakennetussa voimalaitoksessa, jonka perustus on muurattu pienemmistä harkkokivistä. Alun perin tehtaassa oli huopakatto, mutta jo 1930-luvun lopulla kate oli vaihtunut pelliksi. Saumapeltikatteen tilalle tuli 1980-luvun lopulla profiilipeltikate. Kartonkitehtaassa on korkeat pieniruutuiset ikkunat, joissa on loivasti kaarevat, harkotetut tiiliotsikot. Eteläsivulla matalan osan ikkunat ovat tiilikomeroissa, joiden yläosassa on samanlaista hammastusta kuin räystäälistoissa. Hiomo-osassa alakerran ikkunat ovat yläkerran ikkunoita matalampia. Voimalaitoksen itäpäässä on kaksi pienehköä kuusiruutuisia ikkunaa ja eteläsivulla kookas pieniruutuinen ikkuna.

Kuva 15: Kuvassa keskellä tehtaan savupiipun alaosa. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 16: Kartonkitehtaan hiomo, voimalaitos ja turbiinisuoja. Kuvassa oikealla voimakanava ja vasemmalla muuntajahuone. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Hiomo

Hiomon (T2 a yläkerta) sisämitat ovat 23 x 12 x 8,8 metriä. Sisäseinät ovat sileiksi rapattuja ja ne on maalattu beigen ja ruskean sävyisillä maaleilla kaksivärisiksi siten, että seinän alaosassa on tummempi sävy kuin yläosassa. Maalipintojen rajakohtaan, joka on puolentoista metrin korkeudella, on vedetty tumma maaliraita. Lattia on teräsbetonista.

Hiomossa on puinen välikatto, jota tukemassa on kahdeksan betonilla täytettyä valurautapylvästä. Ne laitettiin entisten tilalle vuoden 1987 kattokorjauksen yhteydessä. Alun perin hiomossa oli puiset kannatinpylväät. Pohjoissivulla on korkeat pariovet, joiden kohdalla ulkona on puinen ajoilta. Itäpäädyssä on pienemmät pariovet ja voimalaitosrakennukseen johtava oviaukko, joka on sittemmin tukittu.

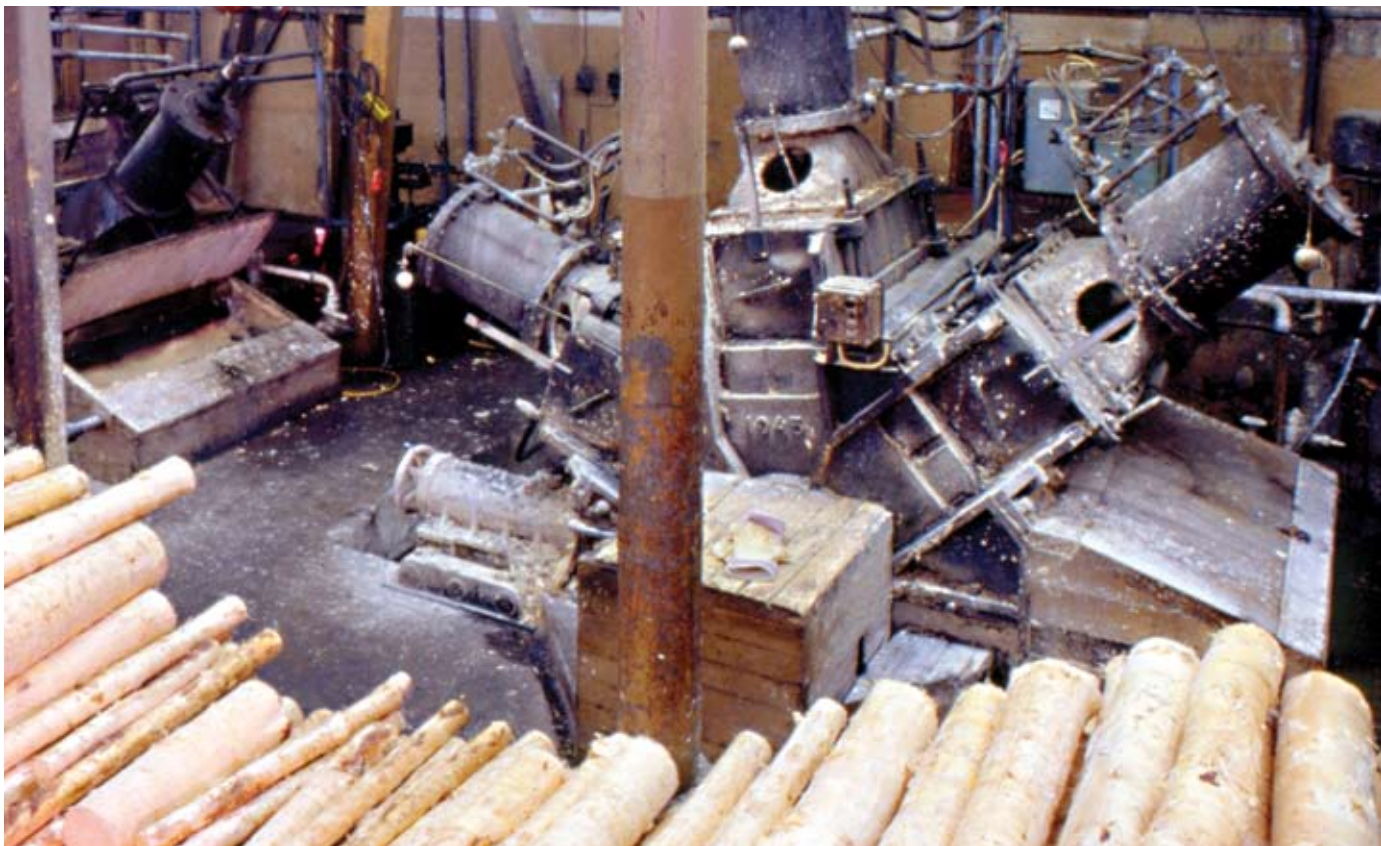
Sisätiloja on uusittu 1980-luvulla, jolloin mm. itäpäädyn ikkunat muurattiin umpeen. Hiomon ete-

länpuoleiselle päätyseinälle tehtiin kevytrakenteinen taukokoppi rakennuslevystä. Taukokopissa on yksiosainen ikkuna ja samankokoinen ruutuikkuna.

Koneet ja laitteet

Hiomossa on kolme Tampellan valmistamaa kuumahiomakonetta, jotka ovat vuosilta 1945–49.⁷³ Hiomakoneiden pesään metrin mittaiset pöllit syötetään käsin. Alun perin pöllit oli sahattava puoli metrisiksi, mutta 1970-luvulla koneisiin tehtyjen uudistusten jälkeen voitiin siirtyä pidempiin metrin mittaisiin hiomopuihin. Hiomakoneiden tekniikkaa on uudistettu valamalla uusia osia tehtaan pajalla. Hiomon lattiassa on kiskot, joita pitkin puurakenteiset vaunut toivat hiomopuita. Ennen puut kuljetettiin rataa pitkin kuorimosta, mutta 1980-luvulta lähtien rataa ja vaujuja käytettiin vain hiomon sisällä tapahtuneessa siirtelyssä. Tehdasalueella kuljetusrata oli käytössä 1970-luvulle saakka.

Kuva 17: Hiomoa. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Suunnilleen puolet hiomon tilasta vie 1980-luvulla asennettu automaattinen tukkipuiden kuorimiskone, joka myös katkoo puut sopivan mittaisiksi. Hiomossa on kaksi metallista vesisäiliötä. Suurempi niistä on 0-vesisäiliö, johon kertaalleen kartonkikoneen läpi mennyt vesi kootaan uudelleen käyttöä varten. Pienempään säiliöön kerätään pahvintekoprosessin aikana syntyvää paksua limavettä, jota lisätään massaan seuraavissa prosesseissa. Limaveden ja 0-vesien kierrättäminen otettiin Vääräkoskella käyttöön 1980-luvulla. Säiliöt ovat samalta ajalta.

Hiomakoneiden tuntumassa on puisten telineiden varassa valurautainen talja, jota käytettiin raskaiden hiomakivien siirtämisessä. Hiomakoneissa käytettiin viimeksi kotimaassa valmistettuja keraamisia hiomakiviä, jotka vaihdettiin uusiin 3–4 vuoden välein. Aiemmin hiomakoneissa oli englantilaisesta luonnonkivestä valmistetut hiomakivet, jotka oli vaihdettava uusiin huomattavasti useammin.⁷⁴

Hollanderihuone

Hiomon alapuolella (T2 a alakerta) olevan hollanderihuoneen seinissä on karkea rappaus eikä niitä ole maalattu. Huoneessa, jota myös alahiomoksi kutsutaan, on rautatiekiskoilla vahvistettu teräsbetoninen kaarikatto, jota kannattelemassa on kymmenen takkirautapylvästä. Tällainen kattorakenne kestää yläkerrassa olevien hiomakoneiden painon paremmin kuin teräsbetonikatto. Tukipylväät ovat kahdessa rivissä pohjois–etelä suuntaisesti. Huoneen kaakonpuoleisessa nurkassa on ilmeisesti 1980-luvulla rakennettu koppi, jossa on sähköpääkeskus. Eteläseinällä on pariovet ja länsiseinällä kartonkisaliin johtava ovi. Ulkoseinillä olevista ikkunoista suurin osa on nykyisin umpeen muurattuina. Hollanderihuoneessa on betonilattia, jolta jätevedet ohjataan pois valettua lattiakanaalia pitkin. Massaa varten lattiaan on valettu myös betonialtaat, joissa on peltiset sulkuluukut. Alkuaan samaan tarkoitukseen oli varattu neljä suurta rautavantein vahvistettua puuammetta, joissa massan sekoittaminen ja erottelemine tapahtui. Hollanderihuoneen lattiassa on kapeat kiskot, joita pitkin massavaunuja voitiin aiemmin kuljettaa paikasta toiseen.

Hollanderihuoneessa on kaksi teräksistä massajauhinta 1980-luvulta. Aiemmin niiden paikalla oli vanhanaikaiset hollanderit. Massajauhimien lähellä on lajittelusihdit, joiden avulla massan karkeutta voidaan säädellä. Lähellä kartonkisaliin johtavaa ovea on massajauhinten käyttömootorit l. siivat. Metalliset massaputket ovat olleet käytössä 1970-luvulta lähtien. Aiemmin käytössä oli puiset massaputket. Hollanderihuoneessa tehdään vanhaa laitteistoa edustavat tikkusihdit, joiden yksinkertaiset metalliset reikälevyt huolehtivat hiomakoneilta tulevan massan karkeasta seulonnasta.⁷⁵

Kuva 18: Hiomakoneet sivulta nähtynä. Oikealla hiomakoneisiin ladattavia kuusipöllejä. Huoneen perällä pylväsrivin takana on kevytrakenteinen taukokoppi. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 19: Hollanderihuone. Oikealla ovat massajauhinten käyttömoottorit. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kartonkisalali

Kartonkisalali (T2 b) on pitkänomainen hallimainen tila, jonka mitat ovat 70 x 11 x 5,4 metriä. Salissa on betonilattia. Seinät ovat sileiksi rapattuja ja ne on maalattu beigen ja ruskean sävyisillä maaleilla kaksivärisiksi siten, että seinän alaosassa on tummempi sävy kuin yläosassa. Maalipintojen rajakohtaan, joka on puolentoista metrin korkeudella, on vedetty tumma maaliraita. Kartonkisalissa on rautabetonista valettu välikatto, jota kannattelemassa on kymmenen kulmikkaan teräsbetonipylvään muodostama pylväsrivistö. Keskellä kattoa on päädyn suuntainen massiivinen betonipalkki. Pylväitä on vahvistettu vuonna 1991 tehdyssä korjauksessa siten, että jokaiseen pylvääseen on liitetty kaksi pyöreää teräspilaria. Samalla pohjoisseinän tueksi lisättiin valurautaisia följareita ja räjähdyksessä vaurioitunut osa salin seinästä ja itäpään katosta

uusittiin. Katon uusittu osa on levytetty kipsilevyillä ja eristetty mineraalivillalla. Osa kattolevyistä tosin puuttuu. Ne ovat joko jääneet asentamatta tai pudonneet melko pian asentamisen jälkeen.⁷⁶

Alkuperäisistä tehdasrakenteista on jäljellä kartonkikonesalin eteläseinään kiinnitetty valta-akseli, jolta voimaa jaettiin puristinteloille ja kuivaussylintereille kiilahihnojen avulla.

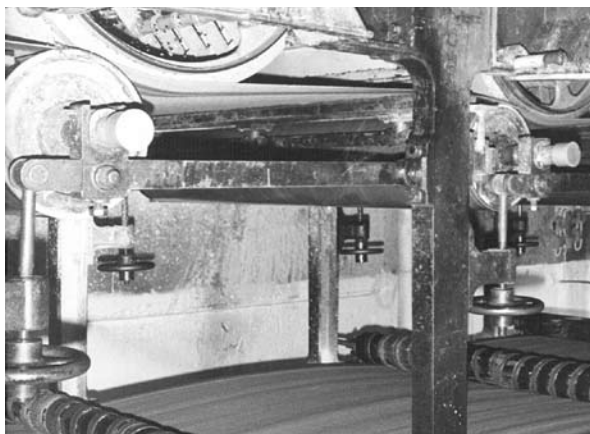
Tehdassalin seinustalla, kuivaussylinterien kohdalla, on kolme kevytrakenteista koppia: tupakkahuone, laboratorio ja taukuhuone, joiden rakentamisajankohta ajoittuu luultavasti 1970-luvulle. Suuri-ikkunalliset lastulevystä tehdyt kopit on maalattu vaaleiksi. Samasta materiaalista on laboratorioon tehty pöytä- ja hyllytasoja, tupakkahuoneeseen pöytä- ja taukuhuoneeseen pitkä pöytä ja penkit. Taukuhuoneen varustuksiin kuuluu pöytäryhmän lisäksi lattialla seisova jääkaappi.

Kuva 20: Näkymä kartonkisalalin perältä, märkäpään kohdalta. Taustalla erottuu hiomoon ja kyyppin yläosaan johtavat puuportaat. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

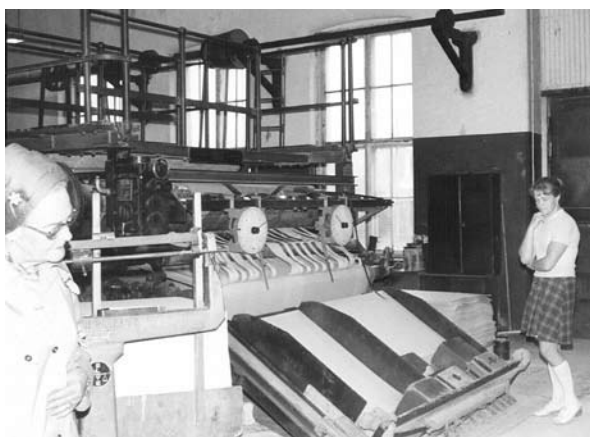

Kuva 21: Kartonkivali 1970-luvulla. Tehtaan arkisto.

Kuva 22: Kartonkikoneen märkää 1970-luvulla. Tehtaan arkisto.

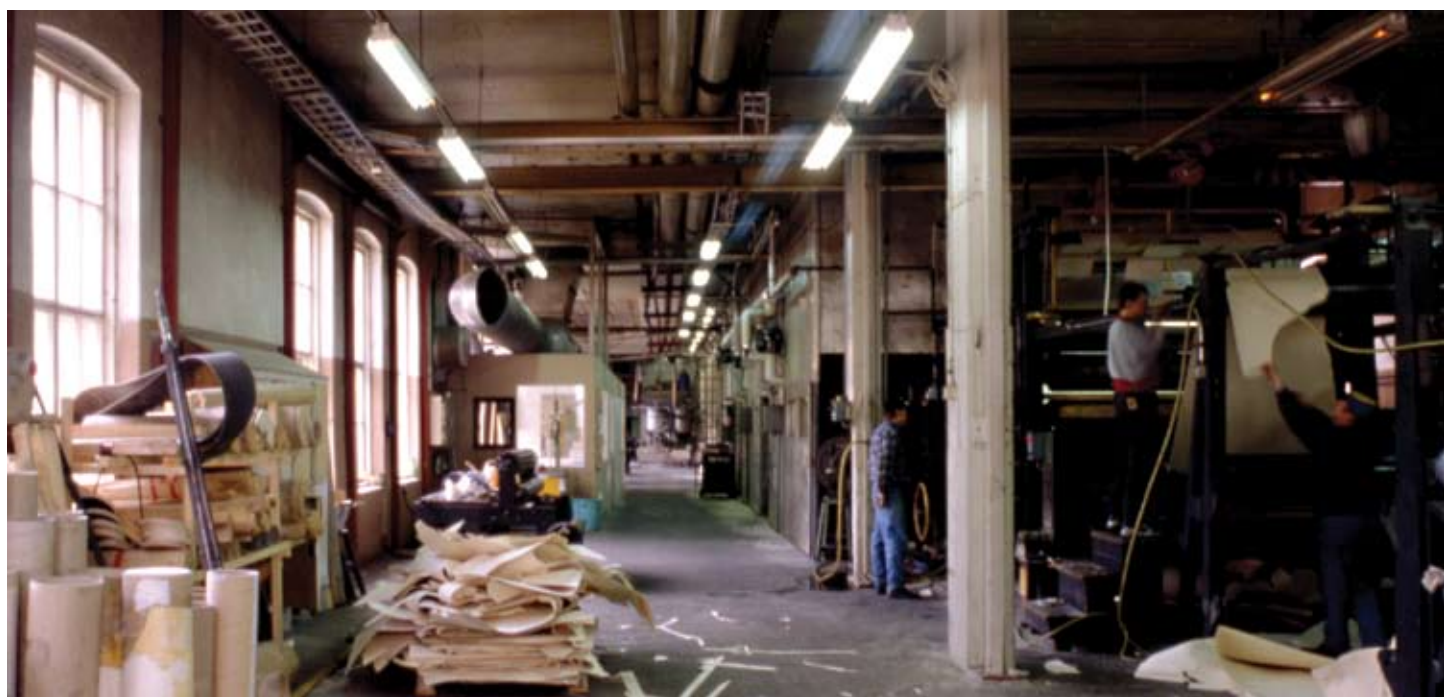
Kuva 23: Arkileikkuri 1970-luvulta. Tehtaan arkisto.

Tehdassalissa on Suomen vanhimpiin kuuluva kartonkikone, jonka valmistajana oli saksalainen H. Füllnerin Maschinenfabrik (konepaja) Warnbrunnissa.⁷⁷ Alkuperäisestä kartonkikoneesta, jonka työleveys on 170 senttimetriä, on jäljellä sen märkää, jossa puumassa kootaan pahvilevyksi. Märkääpää on uusittu vuonna 1935. Kartonkikoneessa on seitsemän ohjaussylinteriä, 13 kuivaussylinteriä ja kaksi kalanteria.⁷⁸ Kuivaussylinterit uusittiin vuonna 1991 tapahtuneen räjähdysen jälkeen.⁷⁹ Uudet sylinterit ostettiin vanhoina Pyhtään Stockforsin hiomosta. Alun perin kuivaussylinteriryhmä on ollut Kaukaan tehtaalla selluloosan kuivauskoneena.

Tehdasta oli tarkoitus uudistaa 1990-luvun alussa enemmänkin. Kartongin ajoleveyttä aiottiin lisätä, sillä ostettu kuivausosa oli parikymmentä senttiä märkääpäästä leveämpi. Uudistaminen aloitettiin ostamalla Inkeröisten tehtaan kolmas kartonkikone, joka oli valmistettu samaisella Füllnerin konepajalla vuonna 1915. Koneesta hyödynnettiin Vääräkoskella vain kalanterit, jotka asennettiin kuivaussylinterien jatkoksi.⁸⁰ Leikkuriosassa on saksalainen arkkileikkuri vuodelta 1951. Sen valmistaja on Gustav Cöckel Maschinenfabrik (tehdas) Darmstadtin kaupungissa.⁸¹

Kartonkivalin keskiosassa kuivaussylinterien kohdalla on höyrykuoppa eli huuva. Katoksesta ja seinäkkeistä muodostuvan huuvan tarkoituksena on kuivaushöyryn pitäminen mahdollisimman pitkään sylinterien kohdalla. Seinäkkeissä on kapeat tukiosat ja suuret liukukiskojen avulla siirreltävät liukuovet, jotka on päällystetty ohuella alumiini-levyllä.

Kuva 24: Näkymä kartonkivalin etuosasta. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kartonkikoneen kuivaussyylinterien alla on betonista valetut pohjakaukalot, joiden koneensuuntaisiin reunoihin on valettu rataakiskoa. Kartonkikoneen viereen on 1980-luvulla lisätty teräsputkesta hitsattuja työtasoja.

Kartonkikalissa on vuonna 1934 hankittu pinkopahvin rullauskone ja siinä käytettyjä eripaksuisia puisia rullaustukkeja.⁸² Kartonkikoneen märkään yläpuolella olevaa tasannetta kutsutaan kyyppin yläosaksi. Siellä oli aiemmin loiva sihti, jota kautta hollandereista tullutta massaa ajettiin kyyppeihin. Aiemmin suuria säiliöitä eli kyypppejä oli kaksi, mutta 1980-luvulla niiden tilalle hankittiin kolme teräksistä kyyppiä.

Massan seulomista varten kartonkikalin perällä, puisten portaiden vieressä, on kaksi vuonna 1987 hankittua tikkusihtiä. Kartonkikonetta ryhdyttiin 1970-luvulla muuttamaan vähitellen sähkökäyttöiseksi asentamalla erilliskäyttöisiä käyttömootoreita. Tupakkahuoneen lähellä on 1980-luvun vaihteen paikkeilla asennettu käyttömootorien ohjauspulpetti l. ohjauskaappi.⁸³

Kattilahuone

Kartonkitehtaan eteläsivulla, savupiipun itäpuolella on tehtaan entinen kattilahuone (T2 c), jonka mitat ovat 11,5 x 12 x 8,8 metriä. Aluksi huonetta kutsuttiin höyrypannuhuoneeksi, joksi se on merkitty myös vuoden 1929 asemapiirrookseen. Huoneessa oli kaksi muurattua höyrykattilaa, betoninen vesisäiliö, kaksi syöttöpumppua ja Eureka-pumppu.⁸⁴ Sittemmin muurattujen höyrykattiloiden tilalle hankittiin metalliset höyrykattilat. Kattilahuone muutettiin 1970-luvun alussa pannuhuoneeksi, jossa kaikki tehtaan tarvitsema lämpö tuotettiin raskaan polttoöljyn avulla. Toinen höyrykattiloista hävitettiin vuoden 1979 paikkeilla tilaan rakennetun kuorikattilan tieltä. Toinen höyrykattila hävitettiin 1990-luvun puolivälissä, jolloin huoneeseen asennettiin kiertovesisuodatin.

Kattilahuoneeseen rakennettu lämpökeskus kävi tarpeettomaksi 1980-luvun alussa, kun tehtaan eteläpuolelle rakennettiin kuorenpolttolaitos. Tämän jälkeen puiden kuorinta- ja katkaisuvaiheessa syntynyt kuorijäte ja puru voitiin hyödyntää polttamalla se omassa kuorenpolttolaitoksessa. Vanha lämpökeskus oli 1990-luvun puolivälin jälkeen tehtaan vedenpuhdistamona.

Kuva 25: Kartonkikalialia. Vasemmalla kuivaussyylinterinosaan teräslevyillä päällystettyä seinäkettä. Oikealla näkyy osa taukokuoneen seinästä. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

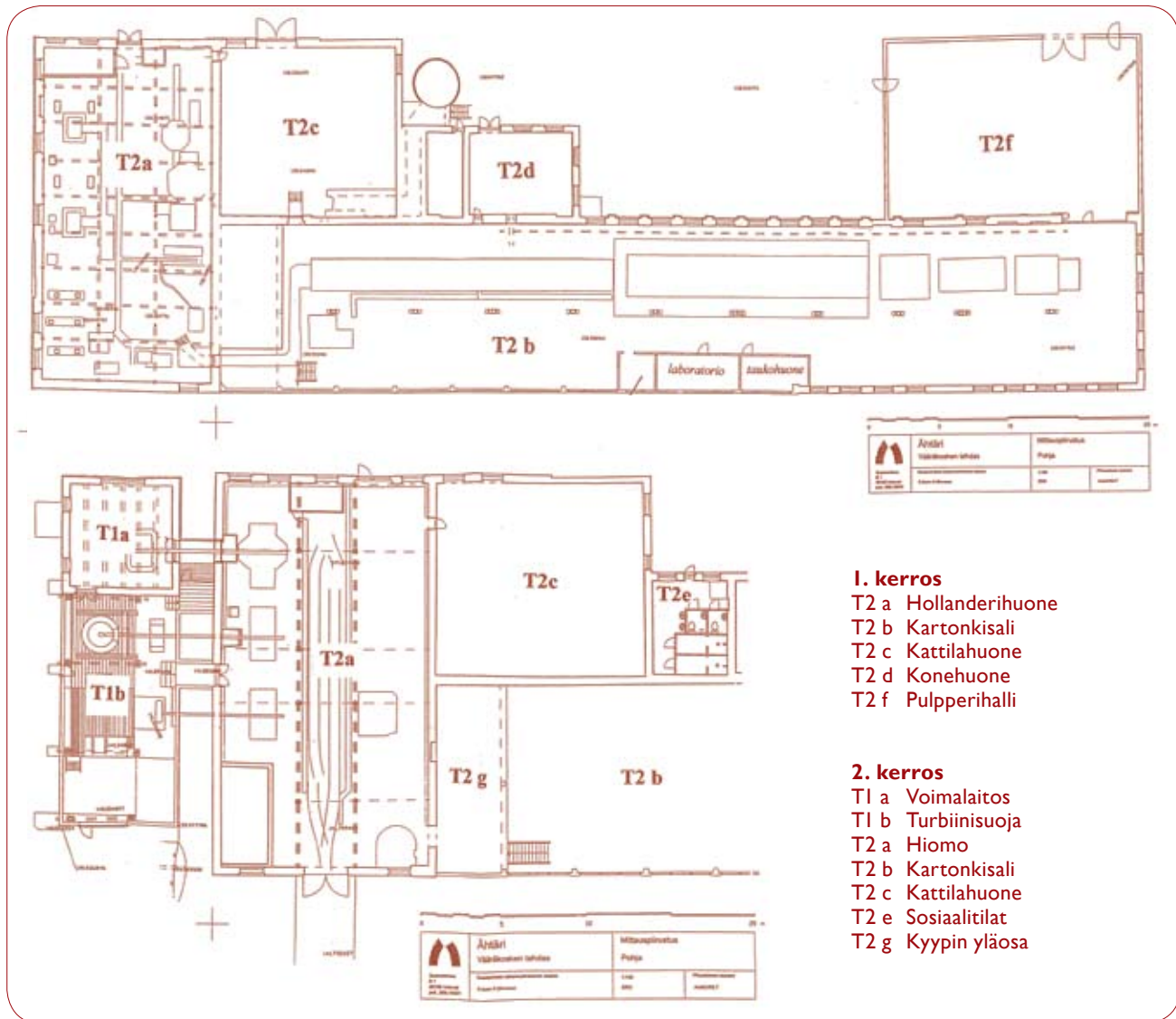
Konehuone

Kartonkitehtaan eteläsivulla, savupiipun länsipuolella on konehuone (T2 d), jonka mitat ovat 6 x 8,6 x 4,6 metriä. Huonetta on kutsuttu myös höyrykonehuoneeksi, koska tässä tilassa oli 75 hv:n höyrykone vuoteen 1969 saakka.⁸⁵ Konehuoneessa on alkuperäinen laattalattia, jonka mustien ja valkoisten kaakelilaattojen asettelu muistuttaa shakkilautaa. Seinät ovat sileiksi rapattuja ja ne on maalattu beige ja ruskean sävyisillä maaleilla kaksivärisiksi siten, että seinän alaosassa on tummempi sävy kuin yläosassa. Maalipintojen rajakohdassa on tumma maaliraita. Yläpohja on teräsbetonia.

Konehuonetta kutsutaan nykyään sähköhuoneeksi, koska tästä huoneesta käsin hoidettiin viimeksi kartonkikoneen tasasähkökäyttö.

Sosiaalitilat

Alun perin tehdasrakennuksen ainoana sosiaalitilana (T2 e) oli tehtaan toisessa kerroksessa, savupiipun kohdalla sijainnut ruokahuone. Sen alla ensimmäisessä kerroksessa oli lavaverstas, jota myös raamiputkaksi kutsuttiin.⁸⁶ Työntekijöitä varten rakennetut ulkokäymälät sijaitsivat vanhan konttorin eteläpuolella.⁸⁷ Savupiipun juurella oleva ruokahuone muutettiin 1970-luvulla saniteetitilaksi, johon tuli myös suihkut. Saniteettitilojen käyttö oli melko hankalaa, koska sinne pääsi vain ulkokautta.

Kuva 26: Valokopio mittapiirrustuksista. MV, RH-osasto 2002.

Pulpperihalli

Pulpperihalli (T2 f) on rakennettu kartonkisalın kylkeen, jolloin kartonkisalın ulkoseinä jäi 14 metrin matkalta väliseinäksi. Vuonna 1987 rakennetun hallin mitat ovat 17,85 x 12,20 metriä.

Väliseinän neljä ikkunaa muurattiin umpeen ja seinä maalattiin pulpperihallin puolelta vaaleaksi. Hallin muissa seinissä ja katossa on vaaleiksi maalatut rakennuslevyt. Pulpperihallissa on sementtilattia ja sen länsisivun yläosassa on rivi matalia ikkunoita. Päätyseinällä oleva sisäänkäynti on varustettu ulko- ja sisäovilla.

Ulko-ovina ovat puiset leveydeltään epäsymmetriset pariovet ja sisäovina vastaavat rautaovet. Päätyseinällä on lisäksi suuret pariovet, jotka johtavat suoraan varastohalliin. Itäsivulla on kolmas, ulko- ja sisäovilla varustettu sisäänkäynti.

Pulpperihallin ja kartonkisalın välillä on ollut aiemmin koko seinän korkuinen leveä oviaukko. Ennen pulpperihallin rakentamista samalla paikalla oli kahdet suuret vierekkäiset pariovet, joista päästiin ulkoeteiseen.

Oviaukon kohdalle on vuoden 1998 jälkeen tehty rakennuslevyistä karhuvillalla eristetty väliseinä, jota ei ole kummaltakaan puolelta mitenkään viimeistely. Väliseinässä on puinen käsittelemätön valmisovi. Uudistus tehtiin energiataloudellisista syistä lämmityskulujen pienentämiseksi.

Pulpperihallissa on kaksi hylkypulpperia, joissa on Strömbergin valmistamat käyttömootorit. Käyttömootoreiden nimellistehot ovat 31 ja 37 kilowattia.⁸⁸

Kuva 27: Etualalla pulpperihalli. Oviaukon takana näkyy kartonkisasi. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Voimalaitos

Kartonkitehtaan vuonna 1937 rakennetussa voimalaitoksessa (T1 a) on alkuperäinen laattalattia, jonka mustien ja valkoisten kaakelilaattojen asettelu muistuttaa shakkilautaa. Seinät ovat sileiksi rapattuja ja ne on maalattu beigen ja ruskean sävyisillä maaleilla kaksivärisiksi siten, että seinän alaosassa on tummempi sävy kuin yläosassa. Maalipintojen rajakohdassa on tumma maaliraita. Yläpohja on teräsbetonia.

Voimalaitos on nykyisin hiomon koneasemana. Voimalaitoksessa on vuonna 1937 hankittu 800 hv kolmivaihesynkronimoottori sekä sen katkaisija ja käynnistysvastus samalta vuodelta. Moottori on yhdistetty akselilla hiomon suurimpaan hiomakoneeseen, jolle se antaa käyttövoimaa.

Voimalaitoksen lattian alla on pieni turbiini, jota käytettiin 1930-luvun lopulta lähtien kylän sähköntuotantoon. Tehtaan viimeisinä vuosikymmeninä turbiini oli käytössä vain satunnaisesti muun muassa huoltoseisokkien aikana. Voimalaitoksessa ollut 50 hv:n generaattoria ei siellä enää ole.

Turbiinisuoja

Tehtaan päätyyn 1980-luvun vaihteessa rakennettu turbiinisuoja (T1 b) on teräsrunkoinen lautaverhoiltu rakennus. Turbiinisuojaan on 75, 130 ja 200 hv:n turbiinit. Tilaan on varastoituna myös vanha giljotiinileikkuri, jota käytettiin satunnaisesti vielä tehtaan viimeisinäkin vuosikymmeninä pieniä A4-kokoisia näytearkkeja leikattaessa.

Kuva 28: Sisäkuva voimalaitoksesta. Kuvassa kolmivaihesynkronimoottori ja peltinen kojekaappi. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Rakennuksen erityispiirteet ja säilyneisyys

Kartonkitehtaan ulkoasussa on muutamia rakentamisajankohdalle tyypillisiä erityispiirteitä, jotka ilmentävät aikansa teollisuusarkkitehtuuria. Näitä erityispiirteitä ovat mm. korkeat pieniruutuiset ikkunat, säännöllinen ikkunajako sekä voimakkaasti korostetut hammaslistat räystäään alla ja päätykolmioissa. Tehdusrakennuksen ulkoasuun kiinnitettiin huomiota mm. 1940-luvulla hiomoa uudistettaessa. Hiomon uuteen päätykolmioon muurattiin samanlaista hammaslistoitusta mitä vanhassa tehtaassa esiintyy.

Kartonkitehtaan ulkoasu on säilynyt pääosiltaan alkuperäisenä, joskin siinä on näkyvissä myös uudempaa rakentamista. Pohjoissivun keskiosa ja vesikatto jouduttiin uusimaan vuonna 1991 sattuneen tulipalon jälkeen kokonaan. Eteläisivulla on 1980-luvulla rakennettu pulpperihalli. Molemmat uudistukset poikkeavat tyyliltään ja rakennusmateriaaleiltaan vanhasta tehdusrakennuksesta.

Tehtaan etelänpuoleinen julkisivu on joutunut monien uudistustoimenpiteiden kohteeksi 1990-luvulla. Tiilipiippu purettiin, mutta piipun alaosa jätettiin purkamatta. Kuorimakoneen kuljetusrata asennettiin kulkemaan hiomoon ikkuna-aukon kautta. Yksi hiomon ikkunoista vaihdettiin malliltaan ja tyyliltään erilaiseksi. Sen puitejako on kolmiosainen.

Uudistuksista ja muutostöistä huolimatta rakennuksessa on edelleen näkyvissä rakennusajankohdan tiiliarkkitehtuuri. Uudistukset ilmentävät rakentamisen kerroksellisuutta ja myöhempien aikojen ratkaisuja. Ratkaisut tehtiin taloudellisesti huonona aikana minimivaatimuksin, jotta tehdas voitiin pitää toiminnassa.

Tehdusrakennuksen yleiskunto on toistaiseksi pysynyt hyvänä. Muutamia uhkatekijöitä kuitenkin esiintyy. Näistä vakavin on sadeveden ja sulamisvesien ohjautuminen tehtaan perustuksiin ja seinärakenteisiin. Rakennuksen pohjoissivu ja länsipääty ovat ympäröivää maastoa alempana, joten vesi pääsee tehtaan rakenteisiin aiheuttaen kosteus- ja routavaurioita. Tehdusrakennuksen pohjoissivun nurkissa on jo havaittavissa tämänsuuntaisia hälytysmerkkejä. Hollanderisaliin pääsee nurkasta kosteutta, josta syystä lattialla on jatkuvasti vettä. Kartonkisalun seinänvierus pysyy kosteana myös pohjoissivulle 1990-luvun kuluessa kasvaneen pajukon takia.

Alatehdas

Alatehdas on rakennettu vuonna 1906 hiomo- ja myllyrakennukseksi Perännekosken rannalle. Myllyn toiminta loppui 1940-luvun lopulla. Hiomo muutettiin vuonna 1979 sähkövoimalaitokseksi, jolloin hiomon koneiden ja laitteiden tilalle asennettiin ähtäriläiseltä Ostolan höyrysahalta ostettu generaattori. Rakennus sai nimekseen alavoimala, mutta edelleen sitä kutsutaan yleensä vanhalla nimellään alatehdas.⁸⁹

Alatehdas on kaksikerroksinen täystiilirakennus, jonka länsi- ja pohjoissivuilla on matalammat siipiosat. Rakennuksessa on saumapellillä katettu satulakatto. Katto on itäpäätyä lukuun ottamatta päistään aumattu. Osa katosta on uusittu 1980-luvulla sattuneen tulipalon jälkeen, jolloin korjattu osa katettiin profiilipellillä.⁹⁰ Rakennuksessa on pieniruutuiset, kapeat ja korkeat ikkunat, jotka on sijoitettu kolmen ikkunan ryhmiin. Pääsisäänkäynti on itäpäädyssä, jossa olevien pariovien edessä on leveä puinen kulkusilta. Turbiinille johtava puurakenteinen voimakana on pohjoissivulla.

Rakennuksen lähiympäristö on vähitellen muuttunut joenpohjaa muistuttavaksi kosteikoksi ja rakennuksen ensimmäinen kerros muistuttaa nykyisin autiota kellaria. Joen uoma on ollut aiemmin kauempana tehtaasta. Nykyisin joki virtaa aivan rakennuksen vieritse, mikä seikka on muuttanut maaperän kosteikoksi.

Kuva 29: Alatehdas etelästä. Kuvassa oikealla sisäänkäynti ja puinen kulkusilta. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 30: Alatehdas pohjoisesta. Keskellä kuvaa rakennuksen myllysiipi ja voimakanava. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 31: Alatehtaan generaattori. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Alatehtaan sisätilat ovat pääosin hiomon ajalta. Voimala sijaitsee kahdesta huoneesta muodostuvasta yhtenäisestä tilasta, niin että huoneiden väliseinästä vain osa on jäljellä. Teräsbetoninen yläpohja ja seinäpinnat ovat vaaleiksi rapattuja. Katon keskelle on pultattu rataiskkoa, jonka antamaa tukea on tarvittu koneiden ja niiden osien siirtelyssä. Ulko-oven ja välioven kohdalta oviaukkoja jouduttiin vuonna 1979 suurentamaan, jotta nykyinen generaattori saatiin kuljetettua sisälle. Oviaukot on tämän jälkeen korjattu entisen kokoisiksi tiilimuurauksella, jota ei ole viimeistelty. Voimalaosassa on teräsbetonilattia, jossa on mm. kolme puukantista huoltoluukkua. Länsisiivessä on pieni voimakanavan tasanteelle johtava ovi.

Voimalaosan vieressä on entinen verstaas, joka on nykyisin lähinnä kotitalouksista peräisin olevan tavaran varastona. Verstaan kaikki rakenteet on purettu ja se on nykyisin lämmittämätön tila. Voimalan ja verstaahuoneen välillä on kolmipeilinen peiliovi, jossa on profiloitu messinkinen painike. Ovi on todennäköisesti peräisin vanhasta asuinrakennuksesta, sillä hiomoa varten tällaista ovea ei ole tehty. Voimalan ja verstaan välisessä seinässä on ollut ikkunoita, jotka on muurattu umpeen vuonna 1979 tehdyn remontin yhteydessä.

Käyttämättömän myllysiiven välipohja ja muut rakenteet ovat aikojen kuluessa ränsistyneet siinä määrin, ettei sisä rakenteiden tutkiminen ole enää turvallisuussyistä mahdollista.

Konttorit

Vanha konttori

Vanha hirsirunkoinen konttorirakennus (A2) valmistui vuonna 1904.⁹¹ Talon mitat ovat 15,5 x 9,5 x 5,5 metriä. Inventointihetkellä talossa oli vielä punatiilikate, mutta kesän 2002 aikana se on korvattu uudella saumapeltikatteella. Räystäään alla on profiloituneet konsolit.

Perustus on tehty jyrkeistä harkkokenkistä. Perustuksen yhteydessä on kivikellari, jonka sisäänkäynnin kohdalla on lautarakenteinen ja satulakattoinen porrashuone.

Talossa on T-puutteiset ikkunat, joiden ruuduista osa on vanhaa lasia. Ikkunoissa on lievästi kaarevat otsikkolaudat, joissa on puiset rombiaiheiset koristeet. Ulkovooraus on jaettu vyöhykkeisiin listoituksen avulla. Ala- ja yläosassa on pystysuuntainen helmiponttilaudoitus ja keskiosassa vaakasuuntainen puoliponttilaudoitus.

Talo on maalattu vaaleaksi ja sen ornamentit vihreiksi. Rakennuksessa on satulakattoinen ristipääty, joka ulkonee molemmilla pitkillä sivuilla noin metrin verran talon rungosta. Pohjoissivun päätykolmiossa on profiloitu päätykoriste.

Talon koillisnurkassa on sisäänvedetty veranta, jonka yhteydessä on avonainen porraskatos. Verannan alaosassa on matala klassistinen pylväskaide ja yläosassa pieniaukkoinen vinoristikkosäleikkö, jonka alapuolella, pilasterien nurkissa, on sahatut nurkkakoristeet. Veranta on varustettu suuriruutuisilla ikkunaseinäkkeillä, jotka paikalleen asennettuina muuttavat avoverannan paremmin säiden vaihtelua kestäväksi lasiverannaksi.

Porraskatoksen yläosassa on samanlaiset koristeet kuin verannassa. Porraskatoksen kaareva katos ja kaiteet ovat pilasterien varassa. Talon etelänpuoleisella sivulla on pulpettikattoinen kuisti, jonka pariovien päällä ja molemmilla sivuilla on kapeat kolmiosiset ikkunat. Talon molemmat ulko-ovet ovat kolmipeilisiä pariovia.

Konttorirakennuksen alakerrassa on viisi huonetta ja eteinen. Leveärunkoisen sydänseinäisen talon huonejako on säilynyt. Kaksi pohjoisen puolella olevaa huonetta (1 ja 2) ovat todennäköisesti olleet konttorikäytössä ja muut huoneet asuinkäytössä. Kaksi etelänpuolella olevaa huonetta (3 ja 4) on muutettu 1970-luvulla ulkotyöläisten taukoho-

Kuva 32: Vanha konttori tehtaalta päin. Taustalla ns. uusi konttori. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

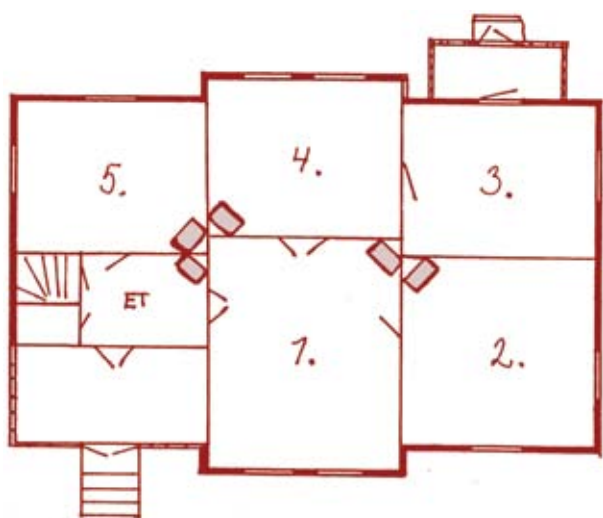

Kuva 33: Vanhan konttori lounaan suunnalta. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

neiksi. Neljässä huoneessa ja eteisessä on kaakeliuuni, joten keittiö on todennäköisesti ollut alun perin nurkka huoneessa (3). Talossa on neljä valkoista kaakeliuunia, joiden yläosassa on frisit. Suurimassa huoneessa (1) on kookas vihreä kaakeliuuni, jossa on värikkäät mäntyaiheiset koristeet. Taukokuoneen (4) ruskeassa takkamaisessa kaakeliuunissa on käytetty kahta erisävyistä kaakelia.

Ovet ovat kolmipeilisiä ja niissä on alkuperäiset messinkiset painikkeet paria poikkeusta lukuun ottamatta. Konttorihuoneissa (1 ja 2) on kolmipeiliset korkeat pariovet. Ovissa on leveät profiloidut kehys-

listat, joissa on uurrekoristelua. Ovien kehyslistoja on kahta eri tyyppiä. Kolmen huoneen (1,2 ja 5) ja eteisen seinissä on pinkopahvit ja niiden päällä tapetit. Näissä huoneissa on vaaleaksi maalatut pinkopahvikatot. Suurimassa huoneessa (1) on vihreät tapetit, joiden yläreunassa on kapea kultamaalilla koristeltu boordi. Muiden huoneiden tapeteissa on luonnonvalkoisen ja beigen eri sävyjä. Tapettien kuvioaiheet ovat peräisin kasviornamenttikasta. Boordien mallit ja leveydet vaihtelevat huoneittain. Ulkotyöläisten huoneissa (3 ja 4) seiniin ja kattoon on kiinnitetty rakennuslevyt, jotka on maalattu tummasävyisillä maaleilla.

Vanha konttori I. krs

- ET Eteinen
- 1 Suuri konttorihuone
- 2 Pieni konttorihuone
- 3 Ulkotyöläisten taukokuone (keittiö?)
- 4 Ulkotyöläisten taukokuone
- 5 ?

Kuva 34: Pohjapiirrosluonnos vanhan konttorin alakerrasta. S-L Sihvonen.

Huoneiden jalkalistat ovat leveitä ja profiloituja paitsi ulkotyöläisten huoneissa, joissa on kapeat jalka- ja kattolistat. Huoneissa on lausalattiat. Nurkkahuoneessa (5) ja eteisessä lausalattioiden päällä on luultavasti 1950-luvulta peräisin olevat korkkimatot. Suuressa konttorihuoneessa (1) lattia on päällystetty kovalevyllä. Pienessä konttorihuoneessa (2) on maalattu lausalattia. Ulkotyöläisten huoneiden lattioissa on muovimatto.

Eteisen itäseinällä on kaksi kapeaa peiliovea, joista toisen takana on yläkertaan johtava portaikko ja toisen portaanaluskomero. Komeron seinissä on helmiponttilaudoitus. Portaikossa on maalattomat puuportaat ja paljaat hirsiseinät. Yläkerrassa on kolme kamaria, joista kaksi on talon keski-osassa ja kolmas länsipäädyssä. Länsipäädyssä on avoullakko. Ullakko on välikatoton lausalattialla varustettu tila. Osa siitä on erotettu keveiden seinäkkeiden avulla varastokomeroiksi, jossa on myös hyllyjä. Seinäkkeissä on käytetty oman tehtaan pinkopahvia, jota on naulattu rimoista tehtyjen ”raamien” varaan.

Yläkerran kamarit on tapetoitu kukka- ja luontoaiheisilla tummasävyillä tapeteilla ja boordeilla. Tapetit ovat selvästi alakerran tapetteja vanhempia ja peräisin 1900-luvun alkukymmeniltä. Kaikissa kamareissa on nykyisten tapettien alla vanhat tapetit. Yhdessä kamarissa on tummansiniseksi maalattu lausalattia, muissa kahdessa lausalattioiden päällä on korkkimatot. Yläkerrassa huomio kiintyy välioviin, jotka kaikki ovat kolmipeilisiä ja erikoisia. Talon keskirungossa oleva ovi on rakennusta vanhempi täysranskalainen peiliovi, jossa peilit ja oven vuorilaudat ovat voimakkaasti profiloituja. Ilmeisesti se on siirretty nykyiselle paikalleen jostain 1800-luvulta peräisin olevasta talosta. Ullakon

ja ensimmäisen kamarin välinen ovi on ”tavallinen” peiliovi ja kolmannen kamarin ovi komeron ovea muistuttava kapea peiliovi. Kaikki yläkerran jalka- ja kattolistat ovat leveitä ja profiloituja. Yläkerrassa on vain yksi tulisija, päätykamarissa oleva myöhemmin asennettu ”porinmatti”-tyyppinen kamina. Muissakin kamareissa purettujen tulisijojen paikat ovat näkyvissä. Mikään ei viittaa siihen, että yläkerrassa olisi ollut keittiö.

Talon sisätilat ovat pitkälti alkuperäisessä asuunsa. Alkuperäiset väliovet ja tulisijat ovat säilyneet. Huoneissa on lausalattiat, pinkopahvilla päällystetyt seinät sekä katot kahta taukotiloiksi uudistettua huonetta (3 ja 4) lukuun ottamatta. Säilyneisyyden syynä voidaan pitää rakennuksen käyttöasteen vähäisyyttä. Uuden konttorirakennuksen valmistuttua vanha konttorirakennus jäi asuinkäyttöön. Myöhemmin rakennus oli varastona ja taukotilana. Sisätiloissa on tehty vain pientä pintaremonttia. Erityisen mielenkiintoisia ovat talon kaakeliuunit. Suurimmassa huoneessa oleva mäntyaiheinen kaakeliuuni on Turun Kaakelitehtaan ehkä tunnetuin uunimalli. Kyseinen uunimalli nro 162 esiteltiin kaakelitehtaan hinnastossa ensimmäisen kerran vuonna 1903. Sen yläosassa friisin paikalla on koristeellinen reliefikaakeli, jossa kahden männyn välissä on nuotio. Uunin yläkulmat on korotettu ja niissä on männynoksareliefi. Tämä uuni tilattiin Vääräkosken konttorin edustavimman huoneen uuniksi todennäköisesti heti rakennusvaiheessa. Myös talon muut kaakeliuunit lienevät Turun kaakelitehtaan tuotantoa. Esimerkiksi huoneen 5 kaakeliuuni muistuttaa tehtaan uunimallia nro 98 sillä erotuksella, että friisi on Vääräkosken uunissa alkuperäistä mallia yksinkertaisempi.⁹²

Kuva 35: Työntekijöiden taukotila vanhassa konttorissa. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 36: Vääräkosken uusi konttori pohjoisesta, Matti Huuhka, Museokuva, MV.

Uusi konttori

Uusi konttori (A8) rakennettiin 1930-luvun lopulla arkkitehti Marius af Schulténin vuonna 1937 tekemien piirustusten mukaan.⁹³ (Kuva 40) Se on aumakattoinen täystiilitalo, jonka lounaissivulla on matalampi vinkkelisiipi. Ulkomitat ovat 18,2 x 12 sekä siipiosa 6,8 x 8 metriä. Talo on rapattu ja se on katettu punatiilikatteella. Yksiruutuiset ikkunat on varustettu matalilla tuuletusikkunoilla.

Talon tienpuoleinen julkisivu on ankaran symmetrinen. Pääsisäänkäynnin kohdalla on kaareva harkkokivinen portaali ja sementtiportaat. Ulkovero ovat massiiviset pariovet, joissa on neliömäistä kohopanelointia. Oven päällä on säteittäinen lunetti-ikkuna. Vinkkelipäädyn molemmilla sivuilla on samanlaisella paneloinnilla varustetut ovet, joiden yläpuolella on kolmiosaiset kamanaikkunat. Länsipäädystä olevan oven kohdalla on myös harkkokivinen portaali. Portaalilla varustettujen ovien kohdalla on lyhtymäiset ulkovalot.

Sisätilat

Uudessa konttorirakennuksessa oli alun perin myös tehtaanjohtajan asunto. Huonejärjestys on säilynyt alkuperäisenä. Konttoriosassa oli neuvot-

teluhuone, kaksi konttorihuonetta ja kaksi muuta huonetta.

Asuinosa oli neljä huonetta ja keittiö. Asuinosa ja konttoritilat on erotettu sittemmin toisistaan kevyellä väliseinällä. Seinäpinnat ja sisäkatot on sileäksi rapattuja ja maalattuja. Seinien yläosassa on ruskea nauhamainen maaliraita erottamassa erisävyiset maalipinnat toisistaan.

Neuvotteluhuoneessa katon rajaa on korostettu betonisella porrasmaisella kattolistalla. Ikkunalaudat ovat leveät ja massiiviset. Alkuperäisiin kookkaisiin pattereihin on asennettu 1980-luvulla uudet säätöventtiilit. Rakennuksessa on alkupe räiset vaneriovet, joissa reunoja kiertää kapea ura. Osa ovista on ikkunalla varustettuja. Neuvotteluhuoneeseen suunnitellut kattokruunut ja lampetit myytiin 2000-luvun vaihteessa konkurssihuuto-kaupan yhteydessä.

Kellarikerroksessa on ollut alun perin pannuhuoneen ja suurehkon koksivaraston lisäksi pienempi ja suurempi puuvarasto, talous- ja viinikellarit sekä kolme erikokoista varastohuonetta.

Osa kellaritiloista on 1980-luvulla muutettu saunastoksi, jonka yhteydessä on avotakalla varustettu takahuone. Tehtaan arkisto on entisessä koksij- ja puuvarastossa. Talon lämmitysjärjestelmää on sittemmin uusittu.

Kuva 37: Vääräkosken uusi konttori etelästä. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Vanhassa konttorirakennuksessa huonetiloja oli aluksi luultavasti vain alakerrassa, sillä yläkerran huoneet on mainittu ensimmäisen kerran vasta vuoden 1929 omaisuusluettelossa.⁹⁴ Tehtaan konttori oli rakennuksessa vuoteen 1940 saakka, jolloin uusi konttorirakennus valmistui. Heti valmistuttuaan rakennuksen kellaritiloissa säilytettiin Ateneumista turvaan siirrettyjä tauluja ja Kansallisteatterin pukuvarastosta siirrettyjä teatteripukuja.⁹⁵

2000-luvun vaihteen paikkeilla asuinosa muutettiin konttoritiloiksi pienin muutoksin, kuten sulkemalla käynti vanhan konttorin puolelle kevyellä väliseinällä. Keittiötilat on uudistettu, jossa yhteydessä poistettiin myös yksi väliseinä.

Vanhan konttorirakennuksen myöhemmistä vaiheista ei ole kovin tarkkaa tietoa. Ainakin 1950-luvulle saakka talo oli työntekijöiden asuntona. Entiset konttoritilat olivat lähinnä varastokäytössä ja niissä säilytettiin sekalaista tavaraa tehtaan valmiista tuotteista työkaluihin.

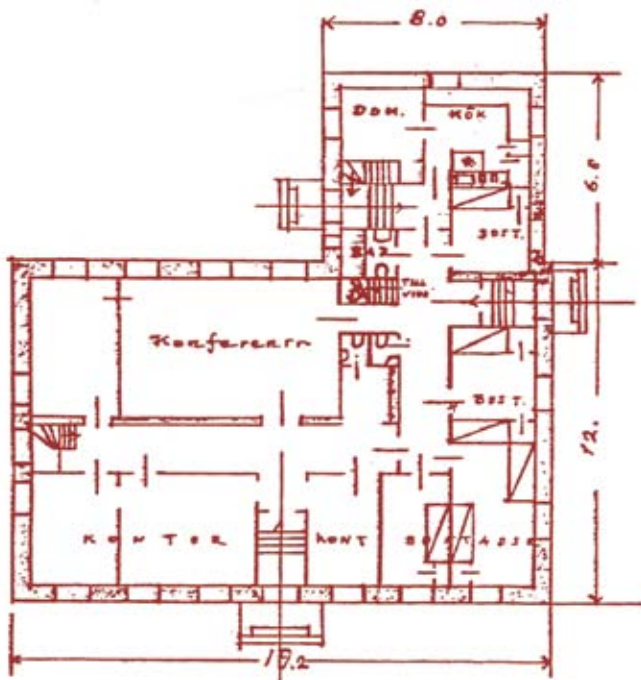
Nurkkahuone (luultavasti alun perin keittiö) ja sen vieressä oleva kamari muutettiin 1970-luvulla ulkotyöntekijöiden taukotiloiksi. Samalla käynti näistä huoneista konttoritiloihin suljettiin levyttämällä seinä umpeen kamarin puolelta. Taukotilat olivat käytössä aivan viimeiseen asti.

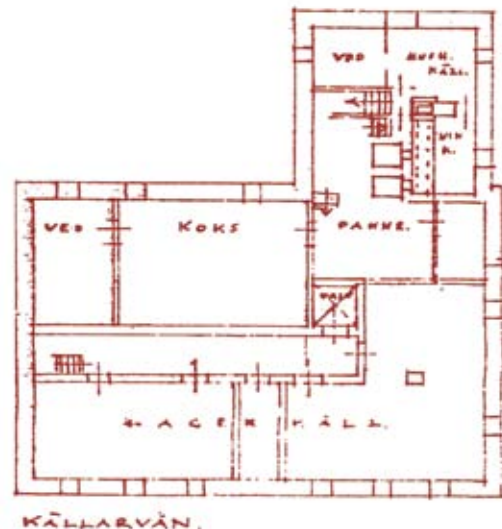
Kuva 38: Konttorihuone. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 39: Uuden konttoripuolen neuvotteluhuone. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 40: Uuden konttorin piirustuksia 1937. Tehtaan arkisto.

Kuva 41: Korjauspaja. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Korjauspaja

Korjauspaja (T3) rakennettiin vuonna 1924.⁹⁶ Se on 2-kerroksinen täystiilirakennus, jossa on harkkokenkiperustus ja saumapellillä katettu satulakatto. Rakennuksen mitat ovat 15,50 x 14,90 x 7 metriä. Rakennuksessa on massiiviset räystäslisät ja sen katon lappeilla on neljä symmetrisesti sijoitettua pellitettyä savupiippua. Julkisivut on jäsenneily pystyliseenein.

Ikkunat ovat pieniruutuisia ja yläkerrassa alakerran ikkunoita matalampia. Korjauspajan joenpuoleisessa päädyssä on pariovet ja peltinen savuhormi, joka on johdettu seinän läpi ahjon kohdalla. Savuhormi on myöhempää tekoa. Toisen päädyn päätykolmiossa on pariovet, joiden kohdalla on alun perin ollut ajosilta. Ikkuna- ja oviaukkoja tukemassa on vaaleiksi rapatut betonipalkit.

Rakennuksen alakerrassa on metallipaja ja yläkerrassa puutyöpaja. Metallipaja on avoin tila, jonka ovensuunurkassa on takorautaisilla kaiteilla varustetut betoniportaat yläkertaan. Sisäseinät ovat rapattuja. Kattoa kannattelemassa on nelisivuiset

nurkistaan viistetyt betonipylväät, jotka ovat kahdessa rivissä. Eteläseinällä on 1980-luvulta peräisin oleva puhallin, jota kautta lämpöä johdettiin lämpökeskuksesta korjauspajaan. Purettujen tulisijojen paikat näkyvät yhä metallipajan länsipäädyn nurkassa.

Puutyöverstaan katto- ja seinäpinnat ovat sileiksi rapattuja. Katon kannattimina ovat samanlaiset pylväät kuin alakerrassa. Verstaan yksi nurkka on erotettu muusta tilasta varastoksi väliseinillä, jotka on paneloitu verstaan puolelta helmiponttilaudoituksella. Ullakon portaat ovat länsipäädyssä. Puutyöverstaassa ei ole tulisijaa, mutta seinäpinnoista on pääteltävissä ainakin itäpäädyn tehtaanpuoleisessa nurkassa olleen tulisijan paikka.

Kerrosten välipohja on teräsbetonia. Pajan katto on jaettu ristikkäisillä betonipalkeilla neljään samanlaiseen vyöhykkeeseen, joissa kaikissa keskeillä on pyöreä puukannella peitetty aukko. Aukot liittyvät rakennuksen alkuperäiseen lämmitysjärjestelmään. Niiden kohdalla oli ennen kupariset pallomaiset säiliöt, joissa oli tarkoitus polttaa olkia. Lämmitysjärjestelmä ei ilmeisesti ollut koskaan käytössä. Tiedonantajana ollut korjausmies muis-

Kuva 42: Korjauspajan metalliverstas. Taustalla ahjo. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

taa kuitenkin säiliöiden ollen paikoillaan pajan katossa vielä 1950-luvulla.⁹⁷

Tehtaan käynnissä pysyminen oli monesti riippuvainen seppien ja korjausmiesten kyvystä valmistaa sopivia varaosia koneisiin ja laitteisiin. Korjausmiehiä työllistivät vuosihuollot ja monenlaiset korjaukset.

Korjauspajan teollisuusrakenteista on jäljellä betonipintainen ahjo metallipajan päädyssä. Ahjon yläpuolella on korkea metallilevyistä hitsattu kupu. Ahjon edessä on rautapulteilla lattiaan kiinnitetty alasin, jonka vieressä on puukannella pei-

tetty valukuoppa. Lattiassa on jäljellä myös kapeat raiteet, joita pitkin kuljetuksissa käytettyjä vaunuja siirrettiin tehtaan ja korjauspajan välillä.

Erityispiirteet, säilyneisyys ja tilan yleiskunto

Korjauspaja on säilyttänyt hyvin alkuperäisen ulkoasunsa. Kartonkitehtaassa ja sitä parikymmentä vuotta nuoremmissa korjauspajassa on samantyylliset pieniruutuiset ikkunat. Korjauspajan erityispiirteinä ovat nurkkiin sijoittuvat savupiiput. Pajan ahjo on säilynyt.

Kuva 43: Korjauspajan puusepän verstaas. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 44: Kartonkitehtaan vieressä oleva muuntajahuone kuvassa oikealla. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Varastot ja muut tehdasalueen rakennukset

Kartonkitehtaan eteläpuolelle rakennettiin vuonna 1930 kaksi kookasta varastohallia (V1 ja V2), joita on aiemmin kutsuttu pahvivarastoiksi.⁹⁸ Toinen halli oli tarkoitettu rullatavaran ja toinen arkkitaavaran säilyttämiseen.

Nimitykset pinkomakasiini ja arkkimakasiini olivat käytössä vielä tehtaan loppuaikoinakin, vaikka pinkopahvia ei enää viimeisinä vuosikymmeninä valmistettu.⁹⁹ Lautarakenteiset varastohallit on pystytetty harkkokivitolppien varaan. Hallien mitat ovat 79 x 8 x 3 metriä.

Ikkunattomat varastorakennukset ovat vierekkäin siten, että niillä on yhteinen väliseinä. Halleissa on saumapellillä katetut satulakatot. Pahvi vie-

tiin hallivarastoon rullina, paaleina tai palleina. Palleihin pakattiin kapeat ja paksut pahvirullat, jotka kiinnitettiin puisiin alustoihin rautavanteiden avulla.

Korjauspajan ja kartonkitehtaan välissä on vuoden 1936 jälkeen rakennettu varastorakennus (V8). Se on lautarakenteinen betoniperustalle tehty rakennus, jossa on punatiilillä katettu satulakatto. Varaston molemmissa päädyissä on pariovet. Rakennuksen pitkällä sivuilla on jäänteitä vanhoista varastohyllyistä.¹⁰⁰

Kartonkitehtaan sivustalla on vuonna 1940 rakennettu muuntajahuone (T6). Se on pienehkö lautarakenteinen rakennus, jossa on betoniperustus. Punaiseksi maalattu muuntajahuone on vuorattu peiterimalaudoituksella ja siinä on tiilillä katettu satulakatto. Päätyseinässä on vaakapaneloidut pariovet.

Kuva 45: Talli. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Vanhan ja uuden konttorin välissä sijaitsee vuonna 1914 rakennettu talli (U2). Alun perin se rakennettiin hevostalliksi. Tehtaalla oli kuusikin hevosta kuljetuksia hoitamassa. Tukit ajettiin alkuajoina hevosilla joko uittoväylän varteen tai suoraan tehtaalle. Autokuljetus alkoi 1930-luvun alussa. Hevosista luovuttiin kuorma-autojen yleistyttyä. Sotien jälkeen tehtaalle hankittiin oma kuorma-auto. Jonkin aikaa kartonkitehtaalla oli kaksikin kuorma-autoa. Omista kuorma-autoista luovuttiin 1970-luvulla, jonka jälkeen talliosa oli henkilöautotallina. Rakennuksen eteläpäädyssä on hallimainen verstaas, joka oli 1980-luvulta lähtien tuotantotilana. Verstaassa on aika ajoin käytössä ollut pienrullien rullauskone eli ns. popinointikone. Se on Kyröskosken tehtaan vanha rullauskone, joka tuotiin Vääräkoskelle 1980-luvulla. Tallirakennuksen päätyyn tehtiin sittemmin myös raamiverstaan tarvitsemat tilat.¹⁰¹ Tallin vanhin osa on hirrestä. Myöhemmin rakennetut osat ovat lautarakenteisia. Perustus on harkkokivestä. Tallin ulkovuoraus on peiterimalaudoitusta ja sen satulakatto on katettu poltetuilla tiilillä. Rakennuksessa on pieniruutuiset ikkunat. Autotallipää on ilmeisesti rakennettu vasta myöhemmässä vaiheessa.

Tehtaan sauna (U5) sijaitsee joen toisella puolella noin 50 metrin päässä tehtaasta. Se on 1930-luvulla rakennettu punaiseksi maalattu hirsirakennus, jossa on betoniperustus ja sementtitiilillä katettu sa-

tulakatto. Ulkovuoraus on vaakasuuntaista puoli-ponttilaudoitusta. Saunapään perustusta on uusittu myöhemmin korvaamalla alimmat huonoksi menneet hirsikerrat betonisella korkealla perustuksella. Ikkunat ovat kuusiruutuisia, paitsi saunapäädystä, jossa on kolmiosainen ikkuna. Rakennuksessa on kaksi ulko-ovea. Joen puolella oleva ovi johtaa pesutupaan, jossa on mm. kaksi suurta vesipataa ja vesiputki saunan puolelle. Sauna- ja pukuhuonetiloihin johtava ovi on pihan puolella. Tehtaan vanha sauna sijaitsi johtajan asunnon lähellä.

Saunan vieressä on kookas lautarakenteinen puuvaja, joka on tehty nurkka- ja välikivien varaan. Se on pystylaudoituksella vuorattu rakennus, jossa on päreillä katettu satulakatto. Puuvajassa on maalattia. Joen yli vievän kävelysillan kohdalla on pienehkö lautarakenteinen ja pärekattoinen vaja (V5), jonka molemmilla pitkillä sivuilla on pariovet.

Tehtaan tarvitsema lämpö kehitettiin pitkään yhdellä höyrykattilalla. Myöhemmin rakennettiin pannuhuone, jossa polttoaineena käytettiin yksinomaan raskasta polttoöljyä. Tästä luovuttiin 1980-luvun puolivälissä, kun tehtaan eteläpuolelle rakennettiin polttolaitos, jossa polttoaineena käytettiin sahalla ja kuorimossa syntynyttä puujätettä. Kuorenpolttolaitos on rankorakenteinen betoniperustainen halli, jonka ulkovuoraus ja kate ovat profiilipeltiä. Rakennuksen päädyssä on suuret ikkunalliset pariovet.

Kuva 46: Tehtaan sauna. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Yhteenvedo

Ähtärin Hyvölänsjoessa olevan Vääräkosken parralle vuonna 1898 perustettu kartonkitehdas tuli toimineeksi lähemmäs sata vuotta. Tuotannon painopisteenä oli koko toiminnan ajan puupaperi eli kartonki, jota tehtaan ainut kartonkikone valmisti 1000–4000 tonnia vuodessa. Tehtaan toiminta jatkui vanhoilla menetelmillä ja koneilla 1990-luvulle saakka. Huonojen suhdanteiden, vientinäkymien heikkenemisen ja virheinvestointien ohella tehtaan kohtaloksi koituivat modernisoimispyrkimykset. Uudistamisesta aiheutuneet kustannukset eivät olleet suhteessa saavutettuun hyötyyn. Tehtaan toiminta päättyi vuoden 1998 lokakuussa konkurssiin.

Museovirasto teki Länsi-Suomen ympäristökeskukselle 23.2.2001 suojeluesityksen Vääräkosken tehdasalueen ja rakennusten suojelusta rakennus- ja suojelulaille. Suojeluesityksen tavoitteena oli saada säilymään Vääräkosken puuhiomon ja kartonkitehtaan toiminnallinen kokonaisuus rakennuksineen ja laitteineen, voimakanavineen ja patoineen.¹⁰²

Länsi-Suomen ympäristökeskus teki Vääräkoskesta suojelupäätöksen 8.5.2002. Rakennussuojelupäätöksessä suojellaan tehdasalue, kartonkitehdas ja kartonkikone, hiomo ja kolme hiomakonetta, hiomakoneita käyttävä turbiinikoneisto, koneasemarakennus ja muuntamo, voimakanava ja pato, korjauspaja, verstaas rullaleikkureineen, vanha konttori, uusi konttori, entinen tehtaanjohtajan asuinrakennus sekä Ala-Vääräkosken voimalaitos laitteistoineen. Suojelupäätökseen sisältyy yksityiskohtaisia suojelumääräyksiä, joilla ohjeistetaan alueella tehtäviä rakennus-, korjaus- ja muutostöitä. Toimenpiteet on sopeutettava alueen kulttuurihistorialliseen, maisemalliseen ja teollisuushistorialliseen arvoon ja niille on saatava museoviraston hyväksyntä.¹⁰³

Kartonkitehdasrakennuksen ulkoasu on säilynyt pääosin alkuperäisenä. Kartonkitehtaalla tarkoitetaan rakennuskompleksia, johon kuuluvat kartonkitehdas, puuhiomo ja voimalaitos (nyk. koneasemarakennus). Rakennuksen suunnittelija

Kuva 47: Kartonkitehdas. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

Kuva 48: Korjauspaja. Matti Huuhka 1998, Museokuva, MV.

ei ole tiedossa, mutta kaikesta päätellen kysymyksessä täytyy olla joku tuon ajan teollisuusarkkitehteistä. Tehdasrakennukseen 1980- ja 90-luvuilla tehdyt korjaukset ja uudistukset ovat muuttaneet rakennuksen ulkoasua. Muutostyöt tehtiin tehtaan talouden kannalta huonona aikana, jonka vuoksi ne on toteutettu halvimmalla mahdollisella tavalla. Uudistukset näkyvät eniten eteläsivulla, johon on rakennettu pulpperihalli ja polttolaitos. Hiomon torni on purettu ja osa hiomon ikkunoista muutettu. Yli puolet kartonkisalalin pohjoisseinästä on uusittu kokonaan.

Rakennus on sisätiloiltaan toimintakunnossa oleva kartonkitehdas, jonka koneet voidaan jopa käynnistää uudelleen. Tehtaan alkuperäisestä Füllnerin kartonkikoneesta on säilynyt sen märkäpää. Koneen kuivatussynteriryhmä on peräisin 1900-luvun alkukymmeniltä, kalanterit ovat vuodelta 1915 ja leikkuriosa vuodelta 1951. Vääräkosken kartonkikone on yksi maamme vanhimmista säilyneistä kartonkikoneista. Vastaavanikäisiä kartonkikoneita ei liene säilynyt muissakaan pohjoismaissa. Tehtaalla on monia muitakin 1900-luvun alkupuoliskolta peräisin olevia koneita ja laitteita. Näistä mm. vesiturbiinit, hiomakoneet ja hiomakoneen käyttömoottori olivat käytössä tehtaan lopettamiseen saakka.

Jokirannassa olevan vuonna 1922 rakennetun korjauspajan rakenteet ovat säilyneet kartonkitehdasta paremmin. Rakennuksen alakerrassa on hallimainen metalliverstas, jonka teollisuusrakenteista ovat säilyneet vanha ahjo ja betonilattiaan upotetut raiteet. Yläkerta on toiminut tehtaan puutyöverstaana.

Tehdasalueen helmenä on kartonkitehtaan vieressä oleva aivan alkuperäisessä asussaan säilynyt konttori- ja asuinrakennus. Vuonna 1904 valmistunut rakennus oli 1950-luvulle saakka asuinkäytössä, tämän jälkeen varastona. Alakerran kaksi huonetta kunnostettiin 1970-luvulla päivämiesten taukotilaksi. Talon rakenteet ovat hyvässä kunnossa ja se on kunnostettavissa ympärivuotiseen käyttöön.

Vanhan tehdasalueen kupeessa tulotien varrella on kaksi tehdasmiljöön kannalta tärkeää rakennusta: niin kutsuttu uusi konttori ja entinen johtajan asuinrakennus. Uusi konttori toimii eräänlaisena tyylikkäänä porttirakennuksena vanhalle tehdasalueelle. Johtajan talo antaa mielikuvan tehtaanjohtajien asumistasosta.

Siirtyminen lumpun käytöstä puumassaan merkitsi metsäteollisuuden murrosta 1860-luvulla myös Suomessa. 1870-luvun puoliväliin mennessä oli maahamme perustettu 12 hiomoa. Vääräkosken

hiomon ja kartonkitehtaan perustamisajankohta oli puuhiomateollisuudessa teknisten uudistusten aikakautta. 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä rakennettiin kaikkiaan 19 uutta hiomoa. Samanaikaisesti 1890-luvun lopulla kehittyi myös pahvinvalmistusteknologia. Käsityövaltainen ja monena vaiheena tapahtunut kartongin valmistus vaihtui koneelliseen, yhtäjaksoiseen prosessityöskentelyyn. Ensimmäiset viisi kartonkikonetta tilattiin Suomeen vuosina 1897–1901. Näiden joukossa oli myös Vääräkosken kone. Koneet tuotettiin pääasiassa saksalaisesta Füllnerin tehtaasta. Ensimmäinen suomalainen kartonkikone valmistettiin vasta vuonna 1908 Karhulan Konepajassa.

Kartonginvalmistuksen ensivaiheiden rakennuksia laitteistoinen ja koneineen on maassamme säilynyt ainoastaan Verlan puuhiomossa ja pahvitehtaassa Jaalassa, Inkeröiden vanhassa kartonkitehtaassa Anjalankoskella ja Ähtärin Vääräkoskella. Verla edustaa paljolti vielä käsityöhön perustunutta valmistusteknologiaa. Ensimmäinen jatkuvatoiminen kartonkikone hankittiin vuonna 1897 Inkeröiden tehtaalle. Inkeröissä on karton-

ginvalmistusketjusta säilynyt ainoastaan tämä kartonkikone, joka on asetettu kunnostettuna näytteille Stora Enson vuonna 1997 perustamaan Ankkapurhan teollisuusmuseoon. Verlan puuhiomo ja pahvitehdas on suojeltu rakennussuojelulalla. Nähtävyyksikäytössä oleva Verla on nimetty Unescon maailmanperintökohteeksi.

Vääräkosken kulttuurihistoriallinen arvo perustuu monipuolisuutensa säilyttäneeseen tehdaskonaisuuteen, lähes alkuperäisellään säilyneisiin rakennuksiin ja laitteisiin, joista etenkin kartonkikone on teollisuushistoriallisesti ainutlaatuinen. Tehtaan toiminta pysyi alkuperäisissä mitoissa koko toiminnan ajan, jonka vuoksi se on vertaansa vailla oleva esimerkki tyypillisestä viime vuosikymmenen alun puunjalostuslaitoksesta.

Vääräkosken tehdasympäristöllä on huomattavaa valtakunnallista kulttuurihistoriallista merkitystä teollisuushistoriallisten arvojen, ympäristöarvojen ja laitteiston säilyneisyyden ja ainutlaatuisuuden kannalta.¹⁰⁴ Vääräkosken tehdasmiljöön arvoa nostaa myös ympärillä oleva luonto, jossa joki on keskeisenä elementtinä.

Kuva 49: Vääräkosken kartonkitehdas 1970-luvulla. Tehtaan arkisto.

Lähdeviittaukset

- ¹ Söyrinki, Luho & Jokipii (1959). Vanhan Ruoveden historia: 247–249.
- ² Viertola, Juhani (1988). Ähtärin historia 1865–1918: 189, 203.
- ³ Seppälä, Risto (1983). Teollisuus, Vihko 241, 2, Suomen kartasto II.
- ⁴ Sourander, Ingwald & Erik Solitander (1943). Suomen puuhio-moyhdistys 1892–1942: 5-8, 10-15.
- ⁵ Koskinen, Helinä & Antti Metsäkylä (1999). Vääräkosken puuhiomo ja kartonkitehdas, Muistomerkki, rakennetun historian ulottuvuuksia: 155.
- ⁶ Sourander & Solitander 1943, 78–83.
- ⁷ Seppälä 1983, 11.
- ⁸ Tusa, Esko (1990). Kallenkosken kolme patruunaa: 11.
- ⁹ Viertola 1988, 208–217.
- ¹⁰ Koskinen & Metsäkylä 1999, 155.
- ¹¹ Muuttaneiden luettelot, Ähtärin seurakunta.
- ¹² Maarekisteritiedot, Vaasan maanmittaustoimisto.
- ¹³ Henkikirjat, Ähtärin kaupungin arkisto
- ¹⁴ Harry Lönnqvist kuoli vuonna 1935. Insinööriksi opiskellut Erik Lönnqvist muutti nuorena miehenä Kanadaan, jossa asui kuolemaansa saakka. Rippikirjat 1901–1940, Ähtärin seurakunnan arkisto.
- ¹⁵ Sipilä Veikko, haastattelu.
- ¹⁶ Tehtaan arkisto.
- ¹⁷ Iivonen, Jyrki (1988). Pahvia oluen ystäville. Turun Sanomat.
- ¹⁸ Lohkomisasiakirjat, Ähtärin kaupunki, tekninen toimisto.
- ¹⁹ Suomen teollisuus ja kauppa 1928. Finsk industri och handel III, 36.
- ²⁰ Muuttaneiden luettelot, Ähtärin seurakunnan arkisto.
- ²¹ Suomenmaa VII, Vaasan lääni, 383.
- ²² Viertola 1988, 216–217.
- ²³ Muuttaneiden luettelot, Ähtärin seurakunta.
- ²⁴ Rapo Jouko, haastattelu.
- ²⁵ Tehtaan arkisto, tilastotietoja. Tuotanto:
1938: 2 426 601 kg; 1940: 1 098 427 kg; 1941: 1 045 889 kg
1942: 1 907 516 kg; 1943: 1 974 060 kg; 1944: 1 446 406 kg
- ²⁶ Rapo Jouko, haastattelu.
- ²⁷ Iivonen (1988). Pahvia oluen ystäville.
- ²⁸ Ähtärin maarekisteri, Vaasan maanmittaustoimisto.
- ²⁹ Tehtaan arkisto, Asemapiirros tehdasalueesta vuonna 1904.
- ³⁰ Pakari, Erkki (1984). Henkilökuvia. Ympyräinen. Ähtäri-Seuran perinnelehti nro 1/1984, 22.
- ³¹ Tehtaan arkisto, asemapiirros tehdasalueesta vuodelta 1937.
- ³² Sipilä Veikko, haastattelu.
- ³³ Tehtaan arkisto, kauppakirjat.
- ³⁴ Tehtaan arkisto, karttapiirros.
- ³⁵ Viertola 1988, 208–9.
- ³⁶ Voionmaa, Veikko (1932). Tampereen kaupungin historia III: 73.
- ³⁷ Viertola 1988, 212–213.
- ³⁸ Tehtaan arkisto, Ryötön asiakirjoja.
- ³⁹ Viertola, Juhani (1989). Ähtärin historia 1918–1980: 56,90–91.
- ⁴⁰ Tehtaan arkisto, yhtiökokouksen pöytäkirja.
- ⁴¹ Ylänen, Elli (1984). Ryötön pakaritupa – monitoimitalo, Muis-telma vuodelta 1976. Ympyräinen 1/1984, 12–13.
- ⁴² Tehtaan arkisto, Vääräkosken kartonkitehtaan saneeraus-suunnitelma vuodelle 1978.
- ⁴³ Sipilä Veikko, haastattelu.
- ⁴⁴ Rapo Jouko, haastattelu.
- ⁴⁵ Mäkelä, Riitta (1985). Matti Visanti kuvataiteiden monitaitaja: 21–22, 36.
- ⁴⁶ Sipilä Veikko, haastattelu.
- ⁴⁷ Rippikirjat 1931–40.
- ⁴⁸ Sipilä Veikko, haastattelu.
- ⁴⁹ Talve, Ilmar 1979, Suomen kansankulttuuri, 267–268.
- ⁵⁰ Rippikirjat 1900–1910, 1931–40.
- ⁵¹ Tehtaan arkisto, inventaario ja palovakuutusarvio vuodelta 1943.
- ⁵² Tehtaan arkisto, Värdering av Vääräkoski kartonfabrik i Ät-säri socken av Wasa län. Teollisuuden palo 1910.
- ⁵³ Tehtaan arkisto, Verotustiedot vuodelta 1943.
- ⁵⁴ Tehtaan arkisto, Verotustiedot vuodelta 1943.
- ⁵⁵ Repo Jouko, haastattelu.
- ⁵⁶ Tehtaan arkisto.
- ⁵⁷ Suomenmaa VII 1925, Vaasan lääni, 383.
- ⁵⁸ Kaupparekisterihakemisto, kaupparekisteristä poistetut, kansallisarkisto.
- ⁵⁹ Kuvneröörin kertomukset 1902–1916, kansallisarkisto.
- ⁶⁰ Kiilunen Olavi, haastattelu.
- ⁶¹ Pakari Erkki (1985). Vesistöjen perkaus ja lasku, Ympyräinen nro 2/1985, 15.
- ⁶² Kiilunen Olavi, tiedonanto.
- ⁶³ Tehtaan arkisto, vuoden 1943 inventaario.
- ⁶⁴ Kiilunen Olavi, tiedonanto.
- ⁶⁵ Leppävuori Pauli 1984, Vallityöt, Ympyräinen 1/1984, 35.
- ⁶⁶ Rantilä Outi 1999, Ähtärin ympäristön tila, 39–40.
- ⁶⁷ Tehtaan arkisto, Länsi-Suomen Vesioikeuden päätös 17.9.1979.
- ⁶⁸ Rantilä, Outi 1999, 39–40.
- ⁶⁹ Ähtärin Perännejärven rantaosayleiskaavan luontoselvitys 1998, Ähtärin kaupunki, Ostra Boreko Oy 1998.
- ⁷⁰ Tehtaan arkisto, Rakennusluettelo palovakuutuksia varten 1965.
- ⁷¹ Taulu oli vuoteen 1998 saakka tehtaan neuvotteluhuoneen seinällä. Tehtaan irtaimiston konkurssihuutokaupassa se myytiin yksityisomistukseen.
- ⁷² Tehtaan arkisto, Palovakuutusarvio 1943.
- ⁷³ Tehtaan arkisto, Vääräkoski Oy, Tuotannon kuvaus 80-luvun alusta.
- ⁷⁴ Sipilä Veikko, haastattelu.
- ⁷⁵ Sipilä Veikko, haastattelu ja Repo Jouko, haastattelu.
- ⁷⁶ Rakennusluvut, Rakennustarkastajan arkisto, Ähtärin kaupunki.
- ⁷⁷ Sourander & Solitander 1943, 78–81.
- ⁷⁸ Tehtaan arkisto, vuoden 1943 inventaario.
- ⁷⁹ Vapun aikaan tapahtunut räjähdys aiheutti tehtaalla kahden kuukauden seisokin.
- ⁸⁰ Koneen muut osat jäivät ruostumaan Vääräkosken tehtaan pihalle, josta ne toimitettiin lopulta romuttamoon.
- ⁸¹ Valmistusvuosi ja tehdas käyvät ilmi leikkuriin kiinnitetystä kilvestä.
- ⁸² Tehtaan arkisto, vuoden 1943 inventaario.
- ⁸³ Rapo Jouko, haastattelu.
- ⁸⁴ Tehtaan arkisto, vuoden 1943 inventaario ja vuoden 1910 palovakuutuskirjat.
- ⁸⁵ Rapo Jouko, haastattelu.

- ⁸⁶ Kiilunen Jouko, haastattelu.
⁸⁷ Sipilä Veikko, haastattelu.
⁸⁸ Tehtaan arkisto, laiteluettelo.
⁸⁹ Sipilä Veikko, haastattelu.
⁹⁰ Kiilunen Olavi, tiedonanto.
⁹¹ Tehtaan arkisto, asemapiirros vuodelta 1904.
⁹² Soiri-Snellman, Helena (2003). Turun kaakelin kakluunit: 131–135.
⁹³ Tehtaan arkisto, piirustuskopiot.
⁹⁴ Tehtaan arkisto, Arviot omaisuudesta vuosilta 1910 ja 1929.
⁹⁵ Sipilä Veikko, haastattelu.
⁹⁶ Tehtaan arkisto, Vuoden 1943 inventaario.
⁹⁷ Sipilä Veikko, haastattelu.
⁹⁸ Tehtaan arkisto, inventaarioasiakirjat.
⁹⁹ Sipilä Veikko, haastattelu.
¹⁰⁰ Sipilä Veikko, haastattelu.
¹⁰¹ Sipilä Veikko, haastattelu.
¹⁰² Museoviraston suojeluesitys Ähtärin Vääräkosken tehdasalueen ja rakennusten suojelemiseksi rakennussuojelulaililla, 23.2.2001.
¹⁰³ Länsi-Suomen ympäristökeskuksen rakennussuojelupäätös H22A-164 8.5.2002.
¹⁰⁴ Museoviraston suojeluesitys Ähtärin Vääräkosken tehdasalueen ja rakennusten suojelemiseksi rakennussuojelulaililla, 23.2.2001.

Haastattelut

- Kiilunen Olavi, korjauspäällikkö. Tehtaalla vuodesta 1985 lähtien. Nykyisin nk. alatehtaan vastaava hoitaja. Haastattelu 25.7.2002.
 Rapo Jouko, entinen koneenhoitaja. Synt. 9.8.1948. Tehtaalla 1969–1998. Haastattelu 5.7.2002.
 Sipilä Veikko, entinen laitosmies ja seppä, päälähtämismies. Synt. 11.2.1933. Tehtaalla 1951–1993. Haastattelu 9.7.2002.

Arkistolähteet

- Kansallisarkisto, Teollisuushallituksen arkisto, Pitäjänkartat.
 Museovirasto (MV), valokuva-arkisto.
 Museovirasto, rakennushistorian osaston piirustusarkisto ja suojeleuarkisto.
 Tehtaan arkisto, Ähtäri, Vääräkoski.
 Vaasan maakunta-arkisto, kuvernöörin kertomukset, tuomio-
 kirjat.
 Vaasan maanmittauslaitos, maarekisterikirjat, lohkomiskartat ja -asiakirjat.
 Ähtärin kaupunki, kunnan arkisto, rakennustarkastajan arkisto.
 Ähtärin seurakunnan arkisto, rippikirjat, muuttaneiden luettelot.

Lehdet

- Iivonen, Jyrki, Pahvia oluen ystäville. Helsingin Sanomat 1.12.1987.
 Ympyräinen, Ähtäri-Seuran perinnelehti nro 1/1984 ja nro 2/1985.

Painamattomat lähteet

- Räntilä, Outi 1999, Ähtärin ympäristön tila. Moniste.
 Ähtärin kaupunki 1998, Ähtärin Perännejärven rantaosayleiskaavan luontoselvitys 1998. Ostra Boreko Oy. Moniste.

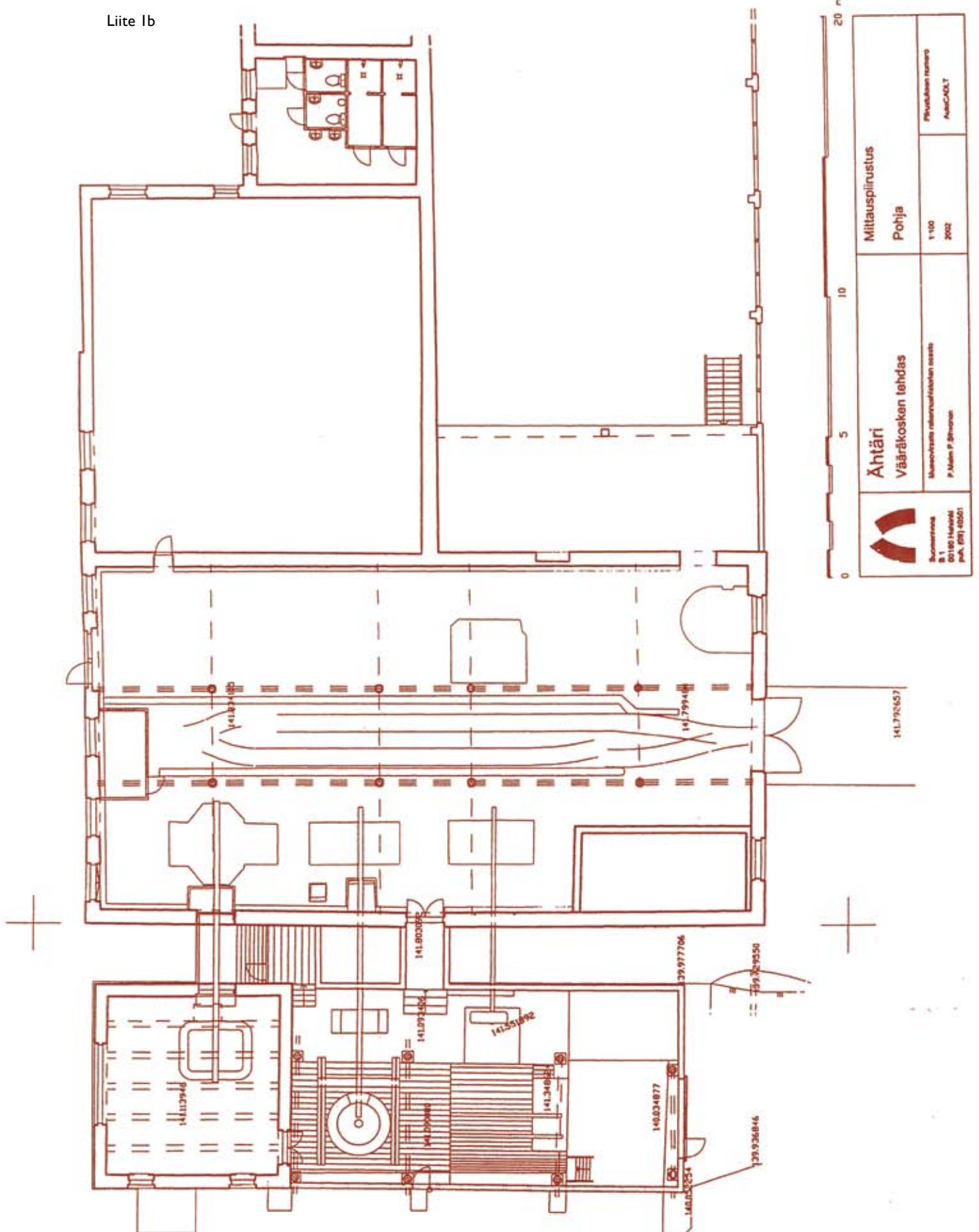
Kirjallisuus

- Koskinen, Helinä & Antti Metsänkylä (1999). Vääräkosken puuhiomo ja kartonkitehdas, Muistomerkki – Rakennetun historian ulottuvuuksia. Museovirasto.
 Mäkelä, Riitta (1985). Matti Visanti kuvataiteiden monitaitaja. Oulu.
 Soiri-Snellman, Helena (2003). Turun kaakelin kakluunit. Turku.
 Sourander, Ingwall & Erik Solitander (1943). Suomen puuhio-
 moyhdistys 1892–1942. Helsinki.
 Suomen kartasto II (1983). Teollisuus. Vihko 241. Helsinki.
 Suomenmaa VI (1925). Vaasan lääni. Porvoo.
 Suomen teollisuus II (1983). Teollisuus, Vihko 241. Helsinki
 Suomen teollisuus ja kauppa – Finsk industri och handel III (1928). Helsinki.
 Söyrinki, Niilo, Luho, Ville & Mauno Jokipii (1959). Vanhan Ruoveden historia I. Jyväskylä.
 Viertola, Juhani (1988). Ähtärin historia 1865–1918. Jyväskylä.
 Viertola, Juhani (1989). Ähtärin historia 1918–1980. Jyväskylä.
 Voionmaa, Väinö (1932). Tampereen kaupungin historia III. Tampere.

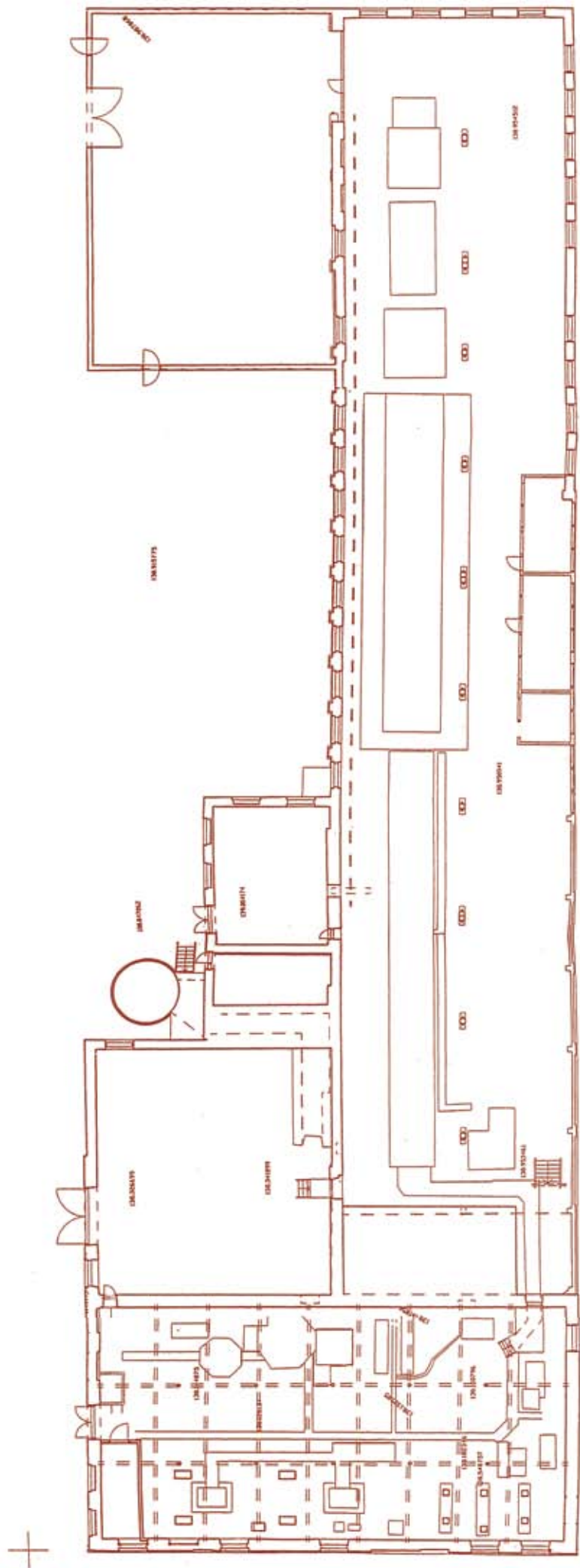
LIITTEET

Liitteet 1a ja 1b: Vääräkosken tehtaan mittapiirustuksia. Museoviraston rakennushistorian osasto 2002.

Liite 1b

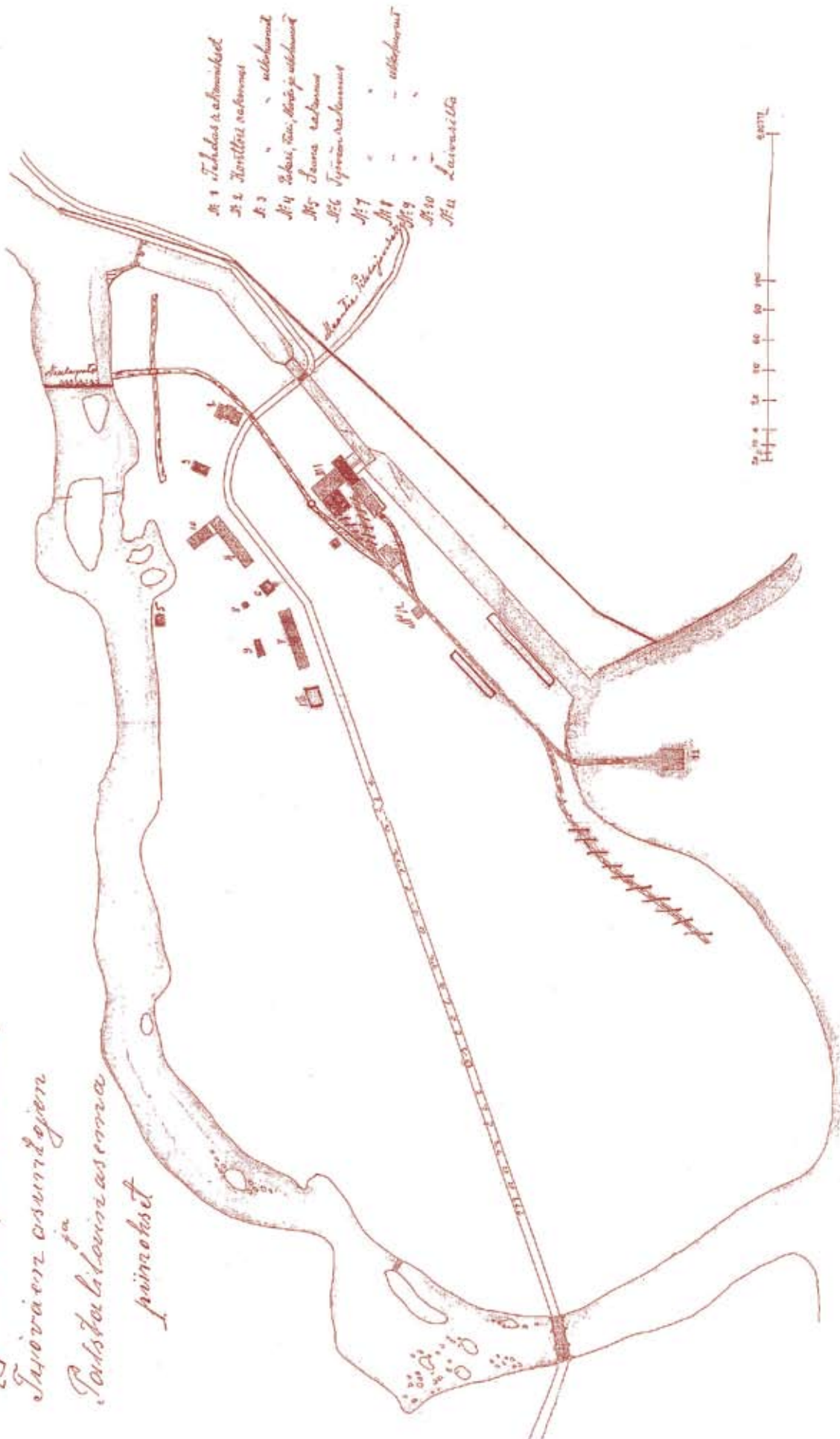

 <p> Suomeksi B 1 00100 Helsinki p.ä. (09) 42051 </p>	Ahtari Vääräkosken tehdas <small>Museovirasto rakennushistorian osasto</small> P. Mäkelä P. Siironen	Mittauspiirustus Pohja 1:100 2002	Piirustuksen numero Ahtari02LT

 <p>Ahviani Villakoulun liitos</p>	<p>Mittauspiirustus Pöytä</p>	<p>1:100 2024</p>	<p>Projektin nimi A42/2023</p>

Ryötön Paperitehtaan,
 Tuoväen osaston
 Paikalla Laiturin asennus
 piirrokset

KUVAILULEHTI

Julkaisija	Länsi-Suomen ympäristökeskus			Julkaisu-aika Maaliskuu 2008
Tekijä(t)	Sirkka-Liisa Sihvonen			
Julkaisun nimi	Vääräkosken kartonkitehdas			
Julkaisusarjan nimi ja numero	Länsi-Suomen ympäristökeskuksen raportteja 3/2008			
Julkaisun teema				
Julkaisun osat/ muut saman projektin tuottamat julkaisut				
Tiivistelmä	<p>Ähtärissä Hyvölänjeoen varrella oleva Vääräkoski oli teollisen toiminnan keskuksena pyöreät sata vuotta. Kosken partaalle vuonna 1898 perustetun kartonkitehtaan toiminta päättyi vararikkoon vuonna 1998. Vääräkosken kartonkitehdas luokiteltiin valtakunnallisesti arvokkaaksi kulttuurihistorialliseksi ympäristöksi Museoviraston ja ympäristöministeriön julkaisemassa selvityksessä ”Rakennettu kulttuuriympäristö” (1993). Tehtaan rakennukset ja laitteet suojeltiin rakennussuojelulaille vuonna 2002.</p> <p>Siirtyminen lumpun käytöstä puumassaan merkitsi metsäteollisuuden murrosta 1860-luvulla myös Suomessa. Muutos merkitsi puuhiomoteollisuuden syntymistä. Pahvinvalmistusteknologia kehittyi 1890-luvun lopulla teknisten keksintöjen seurauksena. Käsityövaltaisesta, monta erillistä vaihetta vaatineesta pahvin valmistuksesta voitiin siirtyä koneelliseen prosessiteollisuuteen. Ensimmäinen kartonkikone hankittiin Saksasta 1897 Inkeröisten tehtaalte. Vääräkosken kartonkitehtaalte vuonna 1901 tilattu kartonkikone oli järjestysnumeroltaan viides Suomessa. Vääräkosken kartonkitehdas oli maan mittakaavassa pieni ja sen toiminta pysyi suunnilleen samansuuruisena aina päättymiseensä asti. Tuotanto keskittyi kartonkiin, jota tehtaan ainoa kartonkikone valmisti 1000–4000 tonnia vuodessa.</p> <p>Vääräkosken tehdasympäristön arvo perustuu monipuolisuutensa säilyttäneeseen tehdaskokonaisuuteen, lähes alkuperäisinä säilyneisiin rakennuksiin ja laitteisiin, joista kartonkikone on teollisuushistoriamme ainoita yli sata vuotta iaita. Tämä inventointiraportti julkaistaan, jotta Vääräkosken kartonkitehtaasta jäisi edes jotakin luettavaa historian kirjoihin.</p>			
Asiasanat	Kosket, paperi, tehtaat, kartongin valmistus, kartonkikone, teollisuus, maaseutu, yhteisö, suojelukohteet, rakennusperintö, inventointi			
Rahoittaja/ toimeksiantaja				
	ISBN (nid.)	ISBN (PDF)	ISSN (pain.)	ISSN (verkköj.)
	Sivuja 56	Kieli suomi	Luottamuksellisuus julkinen	Hinta (sis. alv 8 %) 13 euroa
Julkaisun myynti/ jakaja	Länsi-Suomen ympäristökeskus, Koulukatu 19 (PL 262), 65101 Vaasa. Tilaukset: neuvonta.lsu@ymparisto.fi tai 020 490 5257.			
Julkaisun kustantaja	Länsi-Suomen ympäristökeskus			
Painopaikka ja -aika	Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2008			

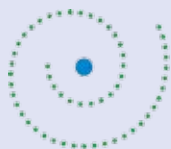
PRESENTATIONSBLAD

Utgivare	Västra Finlands miljöcentral			Datum Mars 2008
Författare	Sirkka-Liisa Sihvonen			
Publikationens titel	Vääräkosken kartonkitehdas (Kartongfabriken i Vääräkoski)			
Publikationsserie och nummer	Västra Finlands miljöcentralers rapporter 3/2008			
Publikationens tema				
Publikationens delar/ andra publikationer inom samma projekt				
Sammandrag	<p>Vääräkoski längs Hyvöläinjoki i Etseri var centrum för den industriella verksamheten i ungefär etthundra år. Verksamheten vid kartongfabriken som byggdes vid år 1898 upphörde i och med konkursen år 1998. Kartongfabriken i Vääräkoski klassificerades som en värdefull kulturhistorisk miljö av riksintresse i Museiverkets och miljöministeriets utredning "Bebyggd kulturmiljö" (1993). Fabriksbyggnaderna och anordningarna skyddades med stöd av byggnadsskyddslagen år 2002.</p> <p>Övergången från användning av lump till trämassa innebar en brytningstid inom skogsindustrin på 1860-talet även i Finland. Förändringen gav upphov till träslipningsindustri. Pappptillverkningsteknologin utvecklades i slutet av 1890-talet som en följd av tekniska uppfinningar. Från hantverksdominerad pappptillverkning med många olika faser kunde man övergå till maskinell processindustri. Den första kartongmaskinen införskaffades från Tyskland år 1897 till fabriken i Ingerois. Kartongmaskinen som beställdes till kartongfabriken i Vääräkoski år 1901 var den femte i ordningen i Finland. Kartongfabriken i Vääräkoski var liten jämfört med andra fabriker i landet och verksamheten var ungefär lika stor ända tills den upphörde. Produktionen var koncentrerad på kartong som fabriken enda kartongfabrik framställde 1000-4000 ton per år.</p> <p>Värdet som fabriksmiljön i Vääräkoski har baserar sig på den mångsidigt bevarade fabriksmiljön, de nästan ursprungligt bevarade byggnaderna och anordningarna, av vilka kartongmaskinen är en av de enda över etthundra år gamla anordningarna i vår industrihistoria. Denna inventeringsrapport publiceras så att helst något ska bli kvar att läsa i historieböckerna om kartongfabriken i Vääräkoski.</p>			
Nyckelord	Forsar, papper, fabriker, kartongtillverkning, kartongmaskin, industri, landsbygd, samfund, skyddsobjekt, byggnadsarv, inventering			
Finansiär/ uppdragsgivare				
	ISBN (hft.)	ISBN (PDF)	ISSN (print)	ISSN (online)
	Sidantal 56	Språk Finska	Offentlighet offentlig	Pris (inneh. moms 8 %) 13 euro
Beställningar/ distribution	Västra Finlands miljöcentral, Skolhusgatan 19 (PB 262), 65101 Vasa. Beställningar: neuvonta.lsu@ymparisto.fi eller 020 490 5257.			
Förläggare	Västra Finlands miljöcentral			
Tryckeri/tryckningsort och -år	Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2008			

Ähtärissä Hyvölänojen varrella oleva Vääräkoski oli teollisen toiminnan keskuksena pyöreät sata vuotta. Kosken partaalle vuonna 1898 perustetun kartonkitehtaan toiminta päättyi vararikoon vuonna 1998. Vääräkosken kartonkitehdas luokiteltiin valtakunnallisesti arvokkaaksi kulttuurihistorialliseksi ympäristöksi Museoviraston ja ympäristöministeriön julkaisemassa selvityksessä ”Rakennettu kulttuuriympäristö” (1993). Tehtaan rakennukset ja laitteet suojeltiin rakennussuojelulalla vuonna 2002.

Siirtyminen lumpun käytöstä puumassaan merkitsi metsäteollisuuden murrosta 1860-luvulla myös Suomessa. Muutos merkitsi puuhiomoteollisuuden syntymistä. Pahvinvalmistusteknologia kehittyi 1890-luvun lopulla teknisten keksintöjen seurauksena. Käsityövaltaisesta, monta erillistä vaihetta vaatineesta pahvin valmistuksesta voitiin siirtyä koneelliseen prosessiteollisuuteen. Ensimmäinen kartonkikone hankittiin Saksasta 1897 Inkeröisten tehtaalte. Vääräkosken kartonkitehtaalte vuonna 1901 tilattu kartonkikone oli järjestysnumeroltaan viides Suomessa. Vääräkosken kartonkitehdas oli maan mittakaavassa pieni ja sen toiminta pysyi suunnilleen samansuuruisena aina päättymiseensä asti. Tuotanto keskittyi kartonkiin, jota tehtaan ainoa kartonkikone valmisti 1000–4000 tonnia vuodessa.

Vääräkosken tehdasympäristön arvo perustuu monipuolisuutensa säilyttäneeseen tehdaskokonaisuuteen, lähes alkuperäisinä säilyneisiin rakennuksiin ja laitteisiin, joista kartonkikone on teollisuushistoriamme ainoita yli satavuotiaita. Tämä inventointiraportti julkaistaan, jotta Vääräkosken kartonkitehtaasta jäisi edes jotakin luettavaa historian kirjoihin.

LÄNSI-SUOMEN
YMPÄRISTÖKESKUS
VÄSTRA FINLANDS
MILJÖCENTRAL

Etelä-Pohjanmaan liitto

Ähtärin kaupunki

ISBN 978-952-11-2972-8 (nid.)

ISBN 978-952-11-2973-5 (PDF)

ISSN 1796-1912 (pain.)

ISSN 1796-1920 (verkköj.)